

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра історії України**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**КРИМСЬКА ВІЙНА 1853-1855 РОКІВ У ФОКУСІ БРИТАНСЬКОЇ
ПРЕСИ**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Брославець Яна Геннадіївна,
студентка 4 курсу
групи ІСТб-1-21-4.0д

Науковий керівник:
Михайловський Віталій Миколайович,
професор кафедри історії України,
доктор історичних наук.

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	6
1.1. Історіографія дослідження.....	6
1.2. Джерельна база дослідження.....	15
РОЗДІЛ 2 ВСТУП ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ВІЙНУ ТА ПЕРШІ	
КЛЮЧОВІ ПОДІЇ У ВИСВІТЛЕННІ БРИТАНСЬКОЇ ПРЕСИ.....	19
2.1. Вступ Британської імперії у війну та початок Кримської операції....	27
2.2. Перший штурм Севастополя.....	38
2.3. Балаклавська та Інкерманська битви.....	48
РОЗДІЛ 3 ЗИМОВА КРИЗА ТА ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП	
КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛОНДОНСЬКОЇ	
ПЕРІОДИКИ.....	60
3.1. Сувора кримська зима.....	60
3.2. Падіння Севастополя.....	71
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	87
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кримська війна стала важливою віхою в історії XIX ст., яка значно змінила політичний, соціальний і військовий ландшафт як на рівні регіонів, так і на глобальному рівні, та стала прообразом більш масштабних конфліктів, які охопили Європу в XX ст. Вона мала далекосяжні наслідки для балансу сил у Європі, розкрила слабкість Османської імперії, зменшила геополітичний вплив Російської імперії та спричинила перегляд союзів між великими державами. Її наслідки вплинули на перебіг модернізаційних процесів у Російській імперії, зокрема на скасування кріпосного права та реформи місцевого самоврядування, судової системи й освіти.

Особливу роль відіграє той факт, що Кримська війна стала першою «медійною війною», що кардинально змінило сприйняття військових конфліктів у суспільстві. У цій війні брали участь «спеціальні кореспонденти», які писали репортажі з фронту для публікації в газетах. Поряд з ними діяли і «спеціальні художники», які за допомогою ескізів показували жахи війни та страждання солдатів. До того ж, це була перша війна, яку фотографували, що забезпечило візуальний репортаж про події. До того ж, фотографії зони бойових дій були представлені широкому загалу на серії виставок, що відбувалися по всьому Сполученому Королівству в 1855-1856 рр. Таким чином, Кримська війна була забезпечена чималою кількістю візуальних джерел: як художніх, так і таких, що прагнули зафіксувати об'єктивну реальність.

Преса відігравала ключову роль у формуванні громадської думки, надаючи майже миттєвий і візуально насичений матеріал, що створювало безпрецедентний попит на новини з поля бою. Для поширення цих новин використовувалися як і нові, так і вдосконалені технології: ротаційний друкарський верстат, електричний телеграф, пароплав, гравюра, фотографія. Це сприяло розвитку нових принципів та підходів до висвітлення військових конфліктів, трансформації військової журналістики.

Дослідження Кримської війни є актуальним у світлі сучасної російсько-української війни. Подібно до подій XIX ст., сучасна російська агресія спрямована на дестабілізацію мирного порядку в Європі через спроби анексії суверенних територій. Історичний аналіз Кримської війни дозволяє простежити витоки російського імперіалізму, зрозуміти його механізми та наслідки для міжнародної безпеки.

Таким чином, актуальність теми дослідження полягає в її здатності висвітлити ключові аспекти одного з найзначніших конфліктів XIX ст., показати його вплив на світову історію, а також сприяти осмисленню ролі медіа у військових конфліктах.

Предметом дослідження є Кримська війна 1853-1855 рр.

Об'єктом дослідження є висвітлення подій Кримської війни 1853-1855 рр. на сторінках британської періодики.

Хронологічні межі дослідження охоплюють часовий проміжок між 16 жовтня 1853, коли Османська порта офіційно оголосила війну Російській імперії, та 9 вересня 1855 р., коли Севастополь був захоплений союзницькою армією Сходу. Варто зауважити, що усі дати в роботі подані за григоріанським календарем.

Мета дослідження - на основі аналізу відповідних джерел та літератури дослідити те, як події Кримської війни були представлені на шпальтах британських газет.

Відповідно до мети було сформульовано такі **дослідницькі завдання**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження.
2. Висвітлити, як британська преса реагувала на ключові події Кримської війни.
3. Визначити механізми формування інформації у британській пресі.
4. З'ясувати вплив британської преси на політику уряду.
5. Оцінити, як змінювалося емоційне навантаження та образ війни в пресі.

Мета і завдання дослідження обумовили використання таких дослідницьких методів:

1. Внутрішньої критики – для джерелознавчого аналізу документів;
2. Історико-генетичного – для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між історичними фактами;
3. Історико-порівняльного – для виявлення загального й особливого в історичних явищах і зіставлення кількісних характеристик явищ;
4. Описового – для визначення якісних характеристик аналізованих суспільних процесів;
5. Теоретичного узагальнення – для формулювання відповідних висновків.

У роботі згадуються деякі дослідження, які не були безпосередньо проаналізовані з огляду на мовний бар'єр. Вони подані винятково як приклад існування відповідного напрямку у науковій літературі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що здійснено внесок у вивчення малодослідженого в українській історіографії аспекту – аналізу британської преси в контексті висвітлення подій Кримської війни. Також при написанні роботи були залучені матеріали газет «Morning Herald» та «Daily News», які раніше не застосовувалися для вивчення цього питання.

Структура роботи та обсяг дослідження. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг тексту основної частини бакалаврської роботи становить 84 сторінки, список джерел та літератури 50 найменування, додатки. Загальний обсяг праці 98 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографія дослідження

Кримська війна стала важливим поворотним моментом у військовій історії, що призвело до значних геополітичних змін. Як свідчення глибокого впливу, цей конфлікт породив хвилю творчості та рефлексій, пов'язаних з осмисленням його спадку. Кримська війна суттєво вплинула на різні форми мистецтва та літературу, відображаючи сприйняття та емоції суспільства. Вона надихнула багатьох авторів і митців зафіксувати бурхливий досвід солдатів і ширші наслідки війни. Вартими уваги літературними творами цієї епохи є «Севастопольські етюди» Льва Толстого, які пропонують суворе зображення реалій, з якими стикалися солдати. Крім того, вірш Альфреда Теннісона «Заряд легкої бригади» увічнив хоробрість і трагедію катастрофічного військового нападу.

У візуальному мистецтві Кримська війна була представлена одним із перших британських військових художників – Вільямом Сімпсоном. На замовлення відомого видавництва Colnaghi & Son він вирушив безпосередньо до театру бойових дій, де створював ескізи з натури. На їх основі було виготовлено серію кольорових літографій, що передавали сцени війни з винятковою деталізацією.¹ Пізніше ці літографії були опубліковані у виданні «The Seat of War in the East»², редактором якого виступив Джордж Брекенбері. Він доповнив візуальний матеріал Сімпсона історичним нарисом кампанії та докладними описами зображень, що зробило видання цінним джерелом як візуальної, так і текстової репрезентації Кримської війни.

¹ Lipscomb A. William Simpson (1823-1899) – «Prince of Pictorial Correspondents». *The Victorian Web*. URL: <https://www.victorianweb.org/painting/simpson/bio.html> (дата звернення: 22.04.2025).

² Simpson W. *The seat of war in the East: From eighty-one drawings made during the war in the Crimea*. / ed. by G. Brackenbury. London : Day & Son, 1902. 214 p.

Визначною мистецькою інтерпретацією подій Кримської війни стала панорама «Оборона Севастополя 1854-1855 рр.», створена професором батального живопису Петербурзької Академії мистецтв Францом Рубо. Величезне полотно розміром 14 на 115 м. відтворює епізод запеклого бою на Малаховому кургані, що став однією з ключових точок оборони міста. (Див. додаток № 1).

Під час Кримської війни був широко використаний новий засіб фіксації реальності – фотографію, яка вперше була застосована для документування військового конфлікту безпосередньо на місці подій. Одним із відомих військових фотографів того часу був Роджер Фентон, який на замовлення видавця Томаса Егню відправився до Кримського півострова для документування воєнних дій. За час свого перебування в Криму фотографу вдалося зробити близько 300 світлин, що зображували сцени табірної життя, портрети командирів і героїв, а також панорами місцевості. Водночас Фентон свідомо уникав фіксації безпосередніх бойових дій або їхніх кривавих наслідків. Його роботи були презентовані широкому загалу на публічних виставках воєнних фотографій. Перша офіційна виставка відкрилася 20 вересня 1855 р. в Water Colour Society в Лондоні, згодом експозиції побачили й мешканці інших великих британських міст.¹

У містах країн-учасниць зустрічаються топоніми, які відсилають до Кримської війни: вулиці, площі, бульвари, станції метро названі на честь визначних діячів або подій конфлікту, а також були створені численні музеї, пам'ятники й меморіали, що увічнюють учасників війни та зберігають колективну пам'ять про неї. Серед прикладів таких місць, можна назвати музей Флоренс Найтінгейл в Стамбулі, розташований в казармах Селіміє (також відомі як казарми Скутарі, сучасна назва району Ускюдар, що в анатолійській частині Стамбула), які служили британською військовою базою і госпіталем. Поблизу Стамбула було споруджено Кримський військовий меморіал на цвинтарі

¹ Roger Fenton, photographer of the Crimean War: His photographs and his letters from the Crimea. London : Secker & Warburg, 1954. P. 22-23.

Хайдар-паша, де було поховано приблизно 6 тис. солдатів, що померли у згаданих казармах.¹ У Парижі поблизу бульвару Севастополя знаходиться Пам'ятна колона встановлена на честь армії Сходу з викарбуваними назвами головних битв: Альма, Інкерман, Чорна, Севастополь. Подібним є Пам'ятник Кримській експедиції, розташований на Кримській площі в Турині, що вшановує експедицію військового корпусу генерала Альфонсо Ла Мармори. Велике враження складає Гвардійський меморіал Кримської війни в Лондоні, розташований на площі Ватерлоо. Встановлений у 1861 р., цей меморіал став першим військовим пам'ятником, що зосереджується на звичайному солдаті, а не на командирі. На початку ХХ ст. до меморіалу були додані статуї Флоренс Найтінгейл і Сідні Герберта.² В Україні є Музей героїчної оборони та визволення Севастополя, де значну частину колекцій складають реліквії пов'язані з Кримською війною, зокрема згадувана панорама «Оборона Севастополя».

Кримська війна залишила глибокий слід в історії, а тому завжди становила спеціальний інтерес для історичних досліджень. Історіографія конфлікту налічує чималий корпус праць написаний британськими, французькими³, турецькими⁴, італійськими⁵, російськими та іншими істориками. Серед цих робіт є як і загальні праці, присвячені дослідженню різних аспектів конфлікту, так і спеціальні

¹ Haidar Pasha Cemetery. URL: <https://thecrimeanwar.com/yazi/haidar-pasha-cemetery> (дата звернення: 22.04.2025)

² The Guards Crimean War Memorial. URL: <https://thecrimeanwar.com/yazi/the-guards-crimean-war-memorial> (дата звернення: 22.04.2025)

³ Monnier L. Étude sur les origines de la Guerre de Crimée. Genève : Droz, 1977. 146 p.; Guillemin R. La guerre de Crimée: Le tsar de toutes les Russies face à l'Europe. Paris : Editions France-Empire, 1981. 326 p.; Oncescu I. La France et les Principautés Roumaines pendant la guerre de Crimée (1853-1856). *Annales d'Université «Valahia» Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire*. 2006. Vol. 8, no. 1. P. 257-275.

⁴ Andıç F. Andıç S. Kırım Savaşı Ali Paşa ve Paris Antlaşması. Eren Yayıncılık, 2002. 175 p.; Keleş E. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi: The Black Sea and the Straits Question in the Crimean War (1853-1856). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 2008. No. 23. P. 149-194.

⁵ Viale E. B. Lettere dalla Crimea: 1855-1856. Torino : Comitato di Torino dell'Istituto per la storia del Risorgimento Italiano, 2006. 221 p.; Battaglia, A. Italian Mediterranean Policy and Russia between «Risorgimento» and the «Great War». *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2011, Vol. 2, no. 3. P. 261-264.

дослідження, що пов'язані з вивченням преси, як одного з основних джерел інформації щодо воєнних дій.

З вітчизняних загальних праць можна відзначити спільну роботу Валерія Волковинського та Олександра Реєнта «Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни)»¹. Хоча автори більше зосередилися на участі вихідців з Малоросійського, Київського та Новоросійського генерал-губернаторств у війні та її впливі на регіон, однак тут міститься значний фактологічний матеріал та залучено чималу кількість архівних джерел. В українській історіографії війна також розглядалась у контексті британської літературної міфотворчості у дисертації Наталії Іщенко «Міфотворчість у воєнному дискурсі: національний міф про Кримську війну 1853-1856 років у літературі Великої Британії другої половини XIX ст.»². У своїй праці авторка приділяє увагу саме літературній спадщині, однак вона також зачіпає роль британської преси як рушійної сили для формування міфів, аналізуючи такі видання як «Times», «Illustrated London News», «Punch» та інші.

Щодо видання Punch, то певні розвідки про цей тижневик належать дослідниці Лілії Питльованій. Зокрема, у своїй статті «Російські монархи у карикатурі британського часопису «Панч» («Punch») під час Кримської війни 1853-1856 рр.: формування образу ворога» авторка, проаналізуючи візуальний матеріал журналу, визначила яким чином і з яких причин у британській пресі формувався образ Російської імперії та імператора Миколи I як ворога, а також простежила трансформацію цього образу впродовж війни.³

¹ Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.

² Іщенко Н.А. Міфотворчість у воєнному дискурсі: національний міф про Кримську війну 1853-1856 років у літературі Великої Британії другої половини XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.04 Література зарубіжних країн. Сімферополь, 2008. 426 с.

³ Питльована Л. Ю. Російські монархи у карикатурі британського часопису «Панч» («Punch») під час Кримської війни 1853–1856 рр.: формування образу ворога. *Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz*. № 4. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2019. С. 231-248.

В українській історіографії також приділяється увага медичному аспекту Кримської війни. Зокрема, науковиця Оксана Драч у статті «“Працюємо і вдень і вночі”: військово-польова медицина Східної війни за севастопольськими листами М. І. Пирогова»¹ розглядає досвід Кримської кампанії очима її безпосереднього учасника – Миколи Пирогова. На основі його листів із Севастополя авторка аналізує діяльність Пирогова як головного хірурга обложеного міста, акцентуючи на його гуманістичних поглядах, критиці армійського безладу та новаторському підході до медичної допомоги. Зокрема, наголошується на його ініціативі залучення жінок до роботи в шпиталях як сестер милосердя, що стало важливим кроком у розвитку військово-польової медицини.

Серед праць, написаних європейськими науковцями варто відзначити такі: французький історик Ален Гутман у своїй роботі «La Guerre de Crimée: 1853-1856»², здійснив дослідження широкого спектру дипломатичних, військових та соціально-економічних аспектів конфлікту. Подібною є праця турецького доктора історії Хюнера Тунцера «Kırım – Savaş Ve Diplomasi»³. Альберто Камініті «La guerra di Crimea (1853-1856)»⁴ зробив спробу вперше серед італійських праць здійснити повний аналіз конфлікту, починаючи з релігійних та політичних передумов та закінчуючи Паризьким мирним договором.

Серед ґрунтовних праць заслуговує на увагу книга Вінфреда Баумгарта «Crimean War: 1853-1856»⁵. Німецький історик робить перше переосмислення ролі Великої Британії у Кримській війні, покладаючи значну відповідальність за невдачі на британський уряд та вертикаль військового командування. Дослідник звертає увагу на соціальний та культурний аспекти конфлікту, однак його

¹ Драч, О. «Працюємо і вдень і вночі»: військово-польова медицина Східної війни за севастопольськими листами М. І. Пирогова (1854–1855). «*Z tarczq albo na tarczy*»: wojny w historii cywilizacji światowej. Monografia zbiorowa. 2022. С. 145-158.

² Gouttman A. La Guerre de Crimée: 1853-1856. Tempus Perrin, 2008. 448 p.

³ Tuncer H. Kırım - Savaş Ve Diplomasi. Tarihçi Kitabevi, 2015. 152 p.

⁴ Caminiti A. La guerra di Crimea. Genova : Liberodiscrivere edizioni, 2013. 314 p.

⁵ Baumgart W. Crimean War: 1853-1856 / ed. by H. Strachan. Bloomsbury Publishing Plc, 2020. 312 p.

головний фокус залишається переважно на воєнному перебігу подій. Друге видання, над редагуванням якого працював британський військовий історик Г'ю Строн, дозволяє поглянути на конфлікт як у загальноєвропейському, так і в глобальному контексті.

Подібною до Баумагарта, є праця Тревора Ройла «The Great Crimean War, 1854-1856»¹. Дослідник уникає надмірної деталізації військових операцій, натомість пропонує ширший аналітичний підхід. Ройл приділяє особливу увагу політичному контексту Великої Британії, зосереджуючись не лише на урядових рішеннях, а й на досвіді звичайних солдатів, залучаючи до дослідження великий масив особистих свідчень – військових щоденників та листів.

Ще один ґрунтовний аналіз воєнного конфлікту «Short History of the Crimean War» написаний Труді Тейт.² Британська літературознавиця робить всебічний аналіз причин, ходу та наслідків Кримської війни, враховуючи різноманітні політичні, соціальні та економічні аспекти конфлікту. Тейт прагне показати війну у більш широкому контексті, що включає вплив на міжнародні відносини та суспільну думку. У своїй праці вона спирається на матеріали періодичних видань, особисті щоденники та мемуари учасників бойових дій, а також офіційні документи, що дозволяє глибше осмислити конфлікт. Подібним є дослідження Ентоні Доусона «Siege of Sevastopol, 1854-1855»³, хоча воно стосується лише облоги Севастополя, яка, тим не менш, зайняла ключову роль у Кримській війні.

Вартою уваги літературою з теми є «Historical Dictionary of the Crimean War» авторства Гая Арнольда⁴. У цій праці автор поєднує стислий виклад

¹ Royle T. Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856. New York : St. Martin's Press, 2000. 564 p.

² Tate T. Short History of the Crimean War. I. B. Tauris & Company, Limited, 2013. 224 p.

³ Dawson A. Siege of Sevastopol, 1854-1855: The War in the Crimea Told Through Newspaper Reports, Official Documents and the Accounts of Those Who Were There. Pen & Sword Books Limited, 2017. URL: <https://zoboko.com/book/jv8p5v25/the-siege-of-sevastopol-18541855-the-war-in-the-crimea-told-through-newspaper-reports-official-documents-and-the-accounts-of-those-who-were-there> (дата звернення: 22.04.2025)

⁴ Arnold G. Historical dictionary of the Crimean War. Lanham, MD : Scarecrow Press, 2003. 179 p.

інформації з глибоким аналізом Кримської війни, надаючи читачам всебічний історичний огляд війни з різних точок зору, охоплюючи її причини, перебіг подій та наслідки. У цьому словнику в алфавітному порядку зосереджена коротка довідка про основні події, географічні місця, політичних діячів та правителів, військових лідерів та командувачів флотом, тощо. Крім того, він також включає хронологічну таблицю та різноманітні карти і плани. Наприкінці міститься докладна розподілена на тематичні групи бібліографія, що стосується досліджень пов'язаних з війною, а також дотичних явищ або персоналій.

Прикладом критичного переосмислення усталених уявлень про медичне забезпечення під час Кримської війни є монографія Майкла Гінтона «Victory over Disease: Resolving the Medical Crisis in the Crimean War, 1854–1856»¹. Спираючись на широкий масив як опублікованих, так і архівних джерел, дослідник прагнув дати виважену та аргументовану оцінку причин і масштабів медичної кризи в британській армії. Вагомим внеском автора є перегляд ролі Флоренс Найтінгейл, чий вплив на покращення санітарного стану у війську виявився значно менш визначальним, ніж це традиційно вважається. Хінтон ставить під сумнів героїзовану інтерпретацію її діяльності, натомість пропонуючи більш комплексне бачення перебігу медичної реформи під час війни.

Дослідження, які б аналізували події Східного конфлікту з погляду британської преси почали з'являтися відносно недавно. Одне з таких написав Ендрю Ламберт. У «War Correspondents: Crimean War.»² військово-морський історик у вступі окреслює загальне тло Кримської війни, а основну частину видання складають статті спеціального кореспондента «Times» Вільяма Говарда Рассела. Матеріали доповнені коментарями та поясненнями дослідника, який також порушує питання стандартів та методів, якими користувалися журналісти під час висвітлення конфлікту.

¹ Hinton M. Victory over Disease: Resolving the Medical Crisis in the Crimean War, 1854-1856. Helion & Company, Limited, 2019. 308 p.

² Lambert A. D. War Correspondents: Crimean War. Dover, NH : Alan Sutton, 1994. 335 p.

Серед статей, пов'язаних з дослідженням британської преси можна перелічити такі праці: Трі Тран у статті «Behind the Myth: The Representation of the Crimean War in Nineteenth-century British Newspapers, Government Archives & Contemporary Records»¹ на основі аналізу британських газет і офіційних документів досліджує процес формування міфів про Кримську війну та їх подальше перетворення на носіїв історичної інформації. Стаття Стефанії Марковіц «Rushing Into Print: «Participatory Journalism» During the Crimean War»² досліджує трансформацію журналістики під час Східної війни, а саме перехід до журналістики залученості, де газети ставали майданчиком для обміну досвідом між різними категоріями населення. Серкан Язиджі у статті «The Crimean War and the Ottoman Empire in the European and American Newspapers»³ розглядає висвітлення війни у європейській та американській пресі.

Одним з найбільш свіжих і великих досліджень зображення Кримської війни у британській пресі є праця Брайса Вікера, який у «One Britain or many: The British press, people, and constructing provincial and national identity during the Crimean war, 1854-1856.»⁴ дослідив роль британської преси у формуванні провінційної та національної ідентичності під час воєнного конфлікту. Він підкреслює, що саме через цей конфлікт газети опинилися в центрі уваги британського суспільства, а тому сприяли генеруванню ідеї британськості.

Додаткову літературу склали стаття Ульріха Келлера «The Image of War: The Crimean War (1853–1856)»⁵, де досліджується роль візуальних джерел інформації – фотографії й ілюстрації – у висвітленні подій східного конфлікту та

¹Tran T. Behind the Myth: The Representation of the Crimean War in Nineteenth-century British Newspapers, Government Archives & Contemporary Records. *Cahiers victoriens et édouardiens*. 2007. No. 66 Automne. URL: <https://doi.org/10.4000/cve.10385>. (дата звернення: 22.04.2025)

²Markovits S. Rushing Into Print: «Participatory Journalism» During the Crimean War. *Victorian Studies*. 2008. Vol. 50, no. 4. P. 559-586.

³Yazici S. The Crimean War and the Ottoman Empire in the European and American Newspapers. *The Oriental Studies*. 2012. P. 222-236.

⁴Wicker B. One Britain or many: The British press, people, and constructing provincial and national identity during the Crimean war, 1854-1856. 2022. 173 p.

⁵ Keller U. The Image of War: The Crimean War (1853–1856). Mainz : Leibniz Institute of European History, 2022. URL: <https://www.ieg-ego.eu/kelleru-2013-en> (дата звернення: 22.04.2025)

його сприйняття британськими громадянами. Якуп Бектаз у статті «The Crimean War as a technological enterprise»¹ досліджує вплив технологічних інновацій на хід Кримської війни та формування нових підходів до військової журналістики. Стефанія Марковіц у статті «On the Crimean War and the Charge of the Light Brigade»² аналізує відомий епізод війни – атаку легкої кавалерії – у контексті феномену нового героїзму, породженого британською пресою.

Загалом, дослідження присвячені британській пресі здебільшого використовували за джерела матеріали газети «Times» та тексти їхнього спеціального воєнного кореспондента Вільяма Говарда Рассела, в той час як менш відомі періодичні видання часто ігнорувалися. Це було зумовлено тим, що цій газеті вдалося здобути статус найбільш тиражованої газети у Британській імперії, оскільки керівництво видання всіляко підтримувало розробку нових технологій пов'язаних з друком. Якщо брати конкретні числа, то тираж «Times», який у 1815 році не перевищував у середньому 5 тис. примірників, у 1834 р. дорівнював 10 тис., у 1844 р. – 23 тис., у 1851 р. – 40 тис., а в 1854 р. – 51 648 примірників. У порівнянні, в тому ж 1854 р. ще одна з популярних на той час щоденних газет «Morning Advertiser» мала тираж 7 668 примірників, «Daily News» – 4 160, «Morning Herald» – 3 712.³

Сам Говард Рассел також ставав предметом для досліджень. Його колега по галузі – спеціальний кореспондент від «Manchester Guardian» Джон Блек Аткинс написав вичерпну двотомну біографічну працю «The Life of Sir William Howard Russell, the First Special Correspondent»⁴ присвячену життю та журналістській творчості кореспондента «Times». Аналіз деяких кримських

¹ Bektas Y. The Crimean War as a technological enterprise. *Notes and Records: the Royal Society Journal of the History of Science*. 2017. Vol. 71, no. 3. P. 233-262.

² Markovits S. On the Crimean War and the Charge of the Light Brigade. *BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth-Century History*. URL: https://branchcollective.org/?ps_articles=stefanie-markovits-on-the-crimean-war#_ftn4.end (дата звернення: 22.04.2025)

³ Encyclopaedia Britannica. 8th ed. 16 vol. Edinburgh : Neill and Co, 1853. P. 188

⁴ Atkins J. B. The Life of Sir William Howard Russell, the First Special Correspondent. Legare Street Press. Vol. 1-2, 2023. 434 p.

репортажів Рассела та їхніх супутніх впливів та наслідків можна знайти в статті Ніши Малік «William Howard Russell and The Crimean Wars Cultural Legacy»¹.

Таким чином, аналіз історіографії засвідчує широкий перелік праць присвячених різним аспектам Кримської війни. Багато робіт є загальними, такими що намагалися зробити якомога повніший огляд конфлікту з всебічним висвітленням причин, перебігу та наслідками конфлікту. В останні десятиліття зросла увага до аналізу періодичних видань, як важливих історичних джерел з теми. Крім того, відбулося зміщення акценту з досліджень матеріалів газети «Times» до його менш тиражованих конкурентів та локальних видань.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження складають матеріали статей лондонських газет, а також карикатури. Для вирішення дослідницьких завдань було прийнято рішення зосередитися на інформації поданій у таких виданнях, як: «The London Gazette», «Morning Herald», «Daily News» та «Punch».

«The London Gazette» – це офіційне видання уряду Британської імперії. Під час Кримської війни у цій газеті публікувалися офіційні новини бойових дій, включаючи телеграфні повідомлення та депеші від вищого командування, іменні списки вбитих і поранених солдатів.² Таким чином, газета дозволяла отримати доступ до офіційно підтверджених новин з поля бою. Незважаючи на невеликий тираж, інформація з «The London Gazette» активно переопубліковувалася іншими щоденними газетами, зокрема «Morning Herald». Отже, «The London Gazette» дозволяє простежити погляд на події Кримської війни через повідомлення підтримувані урядом держави.

¹ Malik N. From the Archive: William Howard Russell and The Crimean Wars Cultural Legacy. *British online archives*. 2022. November 15. URL: <https://britishonlinearchives.com/posts/category/contextual-essays/524/from-the-archive-william-howard-russell-and-the-crimean-wars-cultural-legacy> (дата звернення: 22.04.2025)

² About The Gazette. *The Gazette*. URL: <https://www.thegazette.co.uk/all-notices/content/100507> (дата звернення: 22.04.2025)

Видання «Morning Herald» було засноване у 1780 р. та позиціонувалося як щоденна ліберальна газета, але пізніше стала прихильником партії торі. У ній були представлені останні розвідувальні дані парламенту та закордонні новини, отримані через закордонних кореспондентів. Під час Кримської війни газета відправляла власних кореспондентів безпосередньо до Кримського півострова, що дозволяло їй пропонувати детальні та безпосередні репортажі з місця подій. Крім того, у цій газеті також відбувалося публікування листів звичайних громадян та військовослужбовців.¹

Схожим було видання «Daily News». Ця ліберальна щоденна газета була заснована у 1846 р. та мала на меті конкурувати із пресою консервативного спрямування, особливо з популярними «Times». «Daily News» спеціалізувалася на висвітленні закордонних новин, маючи розкладжену мережу кореспондентів, які надсилали свої звіти до лондонського офісу.² Так само як і «Morning Herald», «Daily News» мала свого спеціального кореспондента в Криму, а також публікувала надіслані до редакції листи.

Таким чином, ці джерела надають можливість дізнатися, які саме уявлення про Кримську війну формувала та поширювала тогочасна преса, а також отримати погляд на війну через особисті переживання та думки людей, безпосередньо залучених до конфлікту.

Вартим уваги також є сатиричний тижневик «Punch, or the London Charivari», який у своїх карикатурах та текстах часто використовував комбінації гумору, сарказму та іронії. Під час конфлікту видання опублікувало понад 100 карикатур, доповнених коментарями, віршами та прозою, які стосувалися як подій у тилу, так і на фронті. Значна частина уваги була приділена розпалюванню ворожнечі до Російської імперії, як до загрози для європейської стабільності, та

¹Staveley-Wadham R. Hot Off The Press – New Titles This Week. June 7, 2021. *The British Newspaper Archive*. URL: <https://blog.britishnewspaperarchive.co.uk/2021/06/07/new-titles-7-june-2021/> (дата звернення: 22.04.2025)

²Daily News. *The British Newspaper Archive*. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/daily-news-london?msocid=1dbf844fffb6627609ca9688fee16381> (дата звернення: 22.04.2025)

мобілізації британського суспільства, яке мало мужньо протистояти цій загрозі. Загалом, «Punch» у своїх карикатурах відтворював уже наявні в британському суспільстві уявлення про Російську імперію, обігруючи в карикатурах поширені стереотипи та уявлення, засновані на протиставленні політичних цінностей і національних характеристик.¹

Отже, проведений аналіз джерельної бази дослідження засвідчив її репрезентативність та інформативність для вивчення того, як британська преса інформувала британське суспільство про перебіг Кримської війни та формувала уявлення про неї. Залучені матеріали лондонських газет, зокрема «The London Gazette», «Morning Herald» та «Daily News», дають змогу простежити особливості висвітлення подій як з боку офіційних урядових джерел, так і зі сторінок періодичних видань. Окрему цінність становить сатиричний тижневик «Punch», карикатури якого відображали поширені суспільні настрої та унаочнювали ставлення британців до війни, її учасників і зовнішньополітичних суперників.

Таким чином, Кримська війна була масштабним міжнародним конфліктом, що не лише втягнув у бойові дії провідні держави Європи, а й позначився важливими новаціями у сфері техніки, медицини, комунікацій та інформаційного забезпечення. Саме під час цієї війни починає формуватися новий феномен – військове кореспондентство, а громадськість вперше отримує змогу оперативно дізнаватися про перебіг подій з газетних шпальт. Кампанія 1853-1855 рр. започаткувала новий етап у висвітленні війни, зробивши її не лише справою фронту, а й предметом постійного публічного обговорення.

З огляду на масштаби та новизну Кримської війни, вона не могла залишитися поза увагою дослідників. Історіографія цього конфлікту налічує сотні праць – від перших описів сучасників до новітніх аналітичних монографій.

¹ Spanou P. Punch and its cartoons of the Crimean War (1854-1856). *SJC Inspire*. URL: <https://sjcinspire.com/2024/07/29/punch-and-its-cartoons-of-the-crimean-war-1854-1856-adapted-from-a-talk-by-petros-spanou/> (дата звернення: 22.04.2025)

Тематика Кримської війни досі зберігає актуальність і постійно постає в науковому, публіцистичному та культурному дискурсі.

Особливу цінність для дослідника становить корпус джерел, що дозволяє реконструювати, як саме ця війна була представлена в медіа-просторі. Газети інформували суспільство про хід бойових дій, публікували офіційні звіти, приватні листи, аналітичні колонки, в яких робилися припущення щодо подальшого розвитку подій.

Отже, поєднання використаних джерел із сучасною та класичною історіографією дає можливість здійснити об'єктивний аналіз і комплексно осмислити Кримську війну у світлі британської преси.

РОЗДІЛ 2

КЛЮЧОВІ БИТВИ ТА ПОДІЇ КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ У ВИСВІТЛЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПРЕСИ

Причини Кримської війни полягають у тривалому протистоянні між Московським царством, з 1721 р. Російською імперією, та Османською імперією. Російські правителі ще здавна намагалися отримати вихід до стратегічно важливих так званих «теплих морів» – Азовського, Чорного та Середземного. Розширення до цих морів розпочалося за правління останнього російського царя та першого імператора Петра I, який у 1696 році здобув фортецю Азов, зробивши перший крок у боротьбі за Чорне море.¹ Хоча закріпитися там йому не вдалося, ця мета залишалася ключовою для його наступників, які підтримали цей вектор зовнішньої політики: Анни Іоанівни², Катерини II³, Олександра I⁴, Миколи I⁵ та інших.

Це прагнення стикалося з інтересами Османської імперії, яка намагалася зберегти контроль над своїми чорноморськими володіннями. На цьому ґрунті, наприкінці XVII – першої половини XIX ст., між двома державами, з деякими

¹ Галушко О. Участь козаків Чернігівського полку у війнах Росії з Туреччиною та Кримом в останній третині XVII-XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2008. С 114-115; Оглоблин О. Україна у війні з Туреччиною і Кримом. *Гетьман Іван Мазепа та його доба*. Нью-Йорк; Париж; Торонто: Вид. Орг. Оборони Чотирьох Свобід України, Ліги Визволення України, 1960. С. 48-53; Якубова Т. А. Місто-фортеця Очаків та його стратегічне значення в російсько-українсько-турецькому протистоянні XVIII ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2006.

² Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735-1739. Київ, 2009.

³ Вєтохіна В. Катерина II й зовнішня політика Росії у другій половині XVIII ст. *Дослідження і розвідки з історії та соціально-гуманітарних дисциплін* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 16. С. 5-18.

⁴ Пономарьов О. Дипломатичні взаємини між Росією і Туреччиною щодо встановлення кордону згідно рішень Бухарестського миру 1812 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, № 97, С. 53-57; Уварова О. О. Заступницька політика османським християнам в контексті зовнішньополітичного курсу Російської імперії (остання чверть XVIII - початок XIX ст.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*, № 31, 2014. С. 200-211.

⁵ Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.

періодами перерв, відбулося дев'ять воєнних конфліктів.¹ Ранні сутички в основному були викликані спробами російських правителів отримати вихід до Чорного моря для створення тепловодного порту, однак вони не мали жодного успіху з боку російської держави.

Суттєві зрушення почалися за часів правління Катерини II, яка прагнула здійснити свій грецький проект, що полягав у відродженні Візантійської імперії під російським контролем з центром в Константинополі. Імператором нової грецької імперії мав стати онук Катерини – Костянтин, ім'я якого відсилало до римського імператора Костянтина I Великого. Для реалізації цього проекту необхідно було оволодіти Чорноморським узбережжям, витіснити османську державу з Європи та заснувати на її місці ряд нових держав в Молдавії, Валахії і на Балканах.

Маючи намір втілити задумане Катерина II провела кампанію проти Османської імперії, яка включала війни 1768-1774 рр. і 1787-1791 рр., а також анексію Кримського півострова у 1783 р. За результатами російсько-турецької війни 1768-1774 рр. було підписано Кючук-Кайнарджійський мирний договір, за яким Кримське ханство формально отримувало незалежність, але фактично було підпорядковане Російській імперії; російський кордон відсовувався на південь до Південного Бугу; Російська імперія отримувала право мати флот на Чорному морі та право проходження через протоки Босфор і Дарданелли; за російськими царями визнавалося право захисту і заступництва над християнами у Дунайських князівствах.² За результатами російсько-турецької війни 1787-1792 рр. було підписано Ясський мирний договір, який підтвердив умови Кючук-Кайнарджійського мирного договору, анексію Криму та входження до складу Російської імперії земель між Південним Бугом та Дністром.³ Таким чином,

¹ Гулима О. П. Кримський вектор російської військово-політичної експансії (XVII – XXI ст.): дис... канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2018.

² Davies L. B. *The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*. London : Bloomsbury Publishing, 2015. P. 206.

³ Fahmy, K. Jassy, treaty of (1792). *The Ottoman Empire*. London : Bloomsbury Publishing, 2017. P. 28.

Російська імперія впродовж другої половини XVIII ст. отримала у своє розпорядження значну частину Північного Причорномор'я, що охоплювала території від Керченської протоки до гирла Дністра, а також право заступництва над православним населенням, яке вона вдало використала для початку військової агресії в 1853 р.

До 1812 р. Російська імперія остаточно закріпила своє панування над усім північним узбережжям Чорного моря, змусивши Османського правителя поступитися Бессарабією за Бухарестським мирним договором. Надалі боротьба точилася за здобуття впливу на Балканах, отримання контролю над протоками Дарданелли та Босфор і розширення на Кавказ. Боротьба греків за незалежність спричинила російсько-турецьку війну 1828-1829 рр., в якій російські війська просунулися в Болгарію та на Кавказ. За Адріанопольським мирним договором Російська імперія отримала більшу частину східного берега Чорного моря, а Османська імперія визнала автономію Молдавії, Валахії та Сербії, а також широку автономію Греції, яка в 1830 р. була визнана незалежною державою.¹

Всі ці війни стали частиною великої геополітичної боротьби, що призвела до ослаблення Османської імперії та зростання впливу Російської держави в регіоні. Кримська війна стала продовженням цих конфліктів, але не поклала їм край, що вказувало на глибокі розбіжності та напруженість між сторонами.

Османська імперія, яка на початку XIX ст. охоплювала значні території Європи, Азії й Африки, а також утримувала поряд з турецькими протоками стратегічні шляхи в Азію, володіючи Суецьким перешийком і Перською затокою, стала об'єктом загальноєвропейського інтересу в 1820-ті рр. У ці ж роки був введений термін «східне питання», який окреслював комплекс міжнародних проблем, пов'язаних із занепадом Османської імперії та боротьбою великих держав за вплив на Балканах, у Чорноморському регіоні та на Близькому Сході.²

¹ The Ottoman-Russian Wars of the 19th Century: The History of the Conflicts Between Russia and the Ottoman Empire Leading Up to World War I. Charles River Editors, 2021. P. 38-39

² Baumgart W. Crimean War: 1853-1856. – P. 5

Справа в тому, що на XIX ст. Османська імперія переживала значні внутрішні потрясіння та кризи, які серйозно підривали стабільність її функціонування. Військові поразки в російсько-турецьких конфліктах призвели до територіальних втрат і послабили військову репутацію та моральний дух імперії. Корупція османської адміністрації призвела до безладу та відсутності системи ефективного управління, що заважало імперії здійснювати реформи та вирішувати внутрішні проблеми. Імперія зіткнулася з повстаннями, які роздирали державу з середини. Особливо дестабілізуючим стала грецька війна за незалежність, яка продемонструвала зростаючу силу націоналістичних рухів і неспроможність імперії ефективно відповісти на ці виклики. Крім того, імперія, накопичила значний зовнішній борг, який їй було важко погасити, що ще більше напружувало ситуацію в державі та обмежувало можливості інвестувати в необхідні реформи та інфраструктуру.¹

Європейські держави, беручи до уваги вразливий стан Османської імперії, та вбачаючи головну загрозу в Російській імперії, яка все більше набирала могутності, вступили в боротьбу за захист своїх військових, стратегічних і торговельних інтересів в османських володіннях.

Для Сполученого Королівства було надзвичайно важливим зберігати цілісність Османської імперії з двох причин. По перше, уряд країни був стривожений щодо можливого просування Російської імперії до британських володінь, що могло заблокувати шляхи доступу до колоній в Індії. По друге, Велика Британія налагодила значний торгівельний зв'язок з Османською імперією, який вона не бажала втрачати.²

Франція була давнім партнером Османської імперії. Союз християнської та мусульманської держав виник ще в XVI ст. у рамках антигабсбурзької політики. Протягом свого існування, союз зазнавав періодів зміцнення та послаблення. Однак він значно погіршився в 1798 р, коли Наполеон I напав на

¹ Howard D. A. A History of the Ottoman Empire. Cambridge University Press, 2017. P. 239-251

² The Oxford History of the British Empire: Volume III: The Nineteenth Century. Oxford University Press, 1999. P. 10-11

контрольований Османською імперією Єгипет. Напередодні Кримської війни Наполеон III вирішив скористатися попереднім стратегічним партнерством і, використовуючи релігійне питання – захист католицьких християн в Османській імперії – розпочав нову співпрацю з османами. Така співпраця передбачала роль Франції як посередника, щоб запобігти падінню Османської імперії.¹ Крім того, разом з Великою Британією Франція була зацікавлена в тому, щоб запобігти доступу Російської імперії до Середземного моря.

Варто зазначити, що напередодні Кримської війни дипломатичні стосунки між Французькою імперією та Сполученим Королівством, які раніше були напруженими через тривале суперництво, покращилися внаслідок спільного прагнення обмежити експансію Російської імперії. Велика Британія, що зазвичай уникала союзів, потребувала партнера для сухопутних операцій. Франція, у свою чергу, прагнула дипломатичної переваги в Європі та воєнного триумфу. Незважаючи на взаємну недовіру, обидві держави погодилися на спільну кампанію, сподіваючись на швидку перемогу й ослаблення Російської імперії.²

Австрійська імперія, хоча й отримала вирішальну допомогу від російського імператора у придушенні угорської революції 1849 р., у Кримській війні зайняла позицію ворожого нейтралітету. Це було продиктовано побоюваннями щодо посилення Російської імперії, яка, прикриваючись ідеями панславізму та «захисту православних», дедалі активніше втручалася у справи Османської імперії. Микола I, розраховуючи на вдячність Габсбургів за допомогу, очікував їхньої підтримки, проте не врахував, що його політика загрожувала стабільності самої Австрії. Усвідомлюючи, що безконтрольна російська експансія суперечить її власним інтересам, Австрія відмовилася

¹ Arıkanlı Z. Ottoman-French Relations. Turkish-French Relations: History, Present, and the Future. Springer International Publishing AG, 2022. P. 3-33

² Lambert A. The Anglo-French Crimean War Coalition, 1854-1856. 16 March, 2010. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/anglo-french-crimean-war-coalition-1854-1856> (дата звернення: 22.04.2025)

підтримувати Російську імперію, а її демонстрація сили на Дунайських князівствах лише посилила конфронтацію між двома імперіями.¹

Сардинське королівство не одразу приєдналося до участі в Кримській війні. Спочатку воно зберігало нейтралітет, але після дипломатичних переговорів із Францією та Великою Британією у квітні 1855 р. відправило 15 тисячний корпус до Криму. Основним мотивом для цього стало бажання зміцнити свій міжнародний статус і заручитися підтримкою великих європейських держав. Прем'єр-міністр Камілло Бенсо ді Кавур бачив у війні шанс привернути увагу до питання незалежності земель Апеннінського півострова та отримати союзників для боротьби проти Австрійської імперії, яка контролювала значну частину цих територій. Участь у війні дозволила Сардинії приєднатися до Паризького конгресу 1856 р., де Кавур просував ідею об'єднання півострова під егідою Сардинського королівства.²

Отже, наприкінці першої половини XIX ст. навколо Османської імперії склалася така геополітична ситуація, що частина зацікавлених європейських держав намагалася підтримати її тривале існування через свої власні стратегічні інтереси. Вони вважали, що збереження Османської імперії сприятиме стабільності в регіоні та відповідатиме їхнім політичним і економічним цілям. Водночас Російська імперія прагнула розширити свій вплив на Балканах і встановити контроль над Чорним морем. Чорноморські протоки були важливі не лише для безпеки, оскільки дозволяли контролювати рух флотів та запобігати проникненню ворожих сил, а й для економіки – вони відкривали можливості для встановлення власних ринків збуту без посередників. У цей період Російська імперія активно розвивала експорт зерна, який став ключовою складовою її зовнішньої торгівлі. Одеса перетворилася на головний зерновий порт імперії, звідки відбувалося постачання хліба до європейських країн. Контроль над чорноморськими торговельними шляхами давав Росії значну економічну вигоду

¹ Baumgart W. Crimean War: 1853-1856. – P. 6

² Cossuto G. Italians in the Crimean War. *Routledge Handbook of the Crimean War*. New York, 2021. P. 181.

та зміцнював її позиції на міжнародній арені. До того ж, посилення впливу в регіоні мало допомогти російській державі забезпечити собі стратегічну перевагу перед європейськими суперниками.

Каталізатором, який зробив початок нової війни можливим, стало питання опіки над християнськими святинями в Палестині. У 1852 р. Османська імперія, піддаючись тиску з боку Франції, надала привілеї латинській церкві, тим самим дозволяючи римо-католикам охороняти святі місця. Такий розвиток подій викликав обурення російського імператора Миколи I, який стверджував, що саме Російська імперія повинна виступати охоронцем святих місць, оскільки більшість християн в Османській імперії були прихильниками Грецької православної церкви.¹ Питання православної віри для російських правителів було надзвичайно важливим, після того як Візантійська імперія в 1453 р. занепала, вони вважали себе єдиним оплотом християнського православ'я та захисниками віри. Отже, і російський, і французький правителі оскаржували право на захист святих місць у Палестині.

Рівень напруження між державами почав зростати, коли князь Меншиков відправився зі спеціальною дипломатичною місією до Високої Порти в лютому 1853 р. Він вимагав російського протекторату над близько 10 мільйонами православних християн в Османській імперії з контролем над ієрархією православної церкви, посиляючись на Кючук-Кайнарджійський мир 1774 р., що закріпив за Російською імперією право опікуватися православними підданими султана. Це вписувалося в давню традицію російської зовнішньої політики. Ще в XVIII ст. Російська імперія використовувала подібні аргументи для втручання у справи Речі Посполитої, де під приводом захисту православного населення підтримувала дисидентів і виправдовувала військову інтервенцію 1767-1768 рр.² Таким чином, російські вимоги до Османської імперії не були новими, а становили продовження усталеної дипломатичної стратегії. Аналогічний прийом

¹ Arnold G. Historical dictionary of the Crimean War. – P. 19-20

² Сулима Камінський А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Київ : Наш час, 2011. С. 203-218

Росія використовує і в сучасній війні проти України, виправдовуючи збройну агресію тезою про захист людей від геноциду київського режиму. Таким чином, можна побачити, що імперські амбіції, замасковані під нібито гуманітарну місію, залишаються незмінною складовою російської зовнішньої політики.

Після тривалого переговорного процесу в травні 1853 р. Порта, все ж, відхилила російські вимоги. Олександр Меншиков покинув Константинополь, розриваючи будь-які дипломатичні відносини з Османською імперією.¹

Хоча європейські держави плекали надії на мирне врегулювання конфлікту, однак жереб вже було кинуте. Невдовзі після того, як наприкінці червня 1853 р. цар дізнався про провал дипломатії Меншикова, він направив війська для захоплення підконтрольних Османській імперії Дунайських князівств – Молдавії та Валахії. В цей же час частина французького та британського флоту перебували у бухті біля протоки Дарданелл, прямо не втручаючись у російсько-турецький конфлікт.

Переломним моментом, через який британський та французький уряди були змушені прямо вступити у війну стала Синопська битва 30 листопада 1853 р., яка відразу закріпилася в західній суспільній свідомості як Синопська різанина, однак російськими істориками визнавалася як блискуча перемога російського флоту. Ця подія викликала обурення у Великій Британії та Франції, які використали її як привід для оголошення війни. 28 березня 1854 р., після відмови російського царя виконати англо-французький ультиматум, Британська та Французька імперії оголосили війну та уклали тристоронній договір з Османською імперією, що зробило їх офіційними союзниками.²

Отже, у цьому розділі будуть представлені головні події Кримської війни так, як вони були висвітлені у пресі, починаючи від першого офіційного повідомлення про вступ Великої Британії у війну, зосереджуючись на таких подіях як битва на річці Альма (20 вересня 1854 р.), початок облоги Севастополя (17 жовтня 1854 р.), битва при Балаклаві (25 жовтня 1854 р.), Інкерманська битва

¹ Tate T. Short History of the Crimean War. – P. 15-16

² Arnold G. Historical dictionary of the Crimean War. – P. 21-22

(5 листопада 1854 р.), зимування союзницької армії в Криму та останній штурм Севастополя (8 вересня 1855 р.). Вибір цих подій обґрунтованим тим, що вони представляють ключові моменти конфлікту, оскільки мали великий вплив на хід війни та її результат. Відповідно, ці події викликали широкий суспільний резонанс та були яскраво представлені у тогочасній пресі. Таким чином, дослідження обраних подій через газетні репортажі допоможе зрозуміти, як преса реагувала на ведення Кримської кампанії та впливала на громадську думку і рішення урядів.

2.1. Вступ Британської імперії у війну та початок Кримської операції

Повідомлення, яке чітко затверджувало оголошення Великою Британією війни, з'явилося в урядовій газеті «The London Gazette» від 28 березня 1854 р.: «У цій кон'юктурі Її Величність відчуває покликання через повагу до Союзника, цілісність і незалежність імперії якого було визнано важливими для миру в Європі, через симпатії Її народу, який бореться проти зла, через бажання відвернути від Своїх володінь найшкідливіші наслідки та врятувати Європу від Держави, яка порушила довіру Договорів і кидає виклик думці цивілізованого світу, взяти в руки зброю разом з імператором Франції для захисту Султана»¹. Воно було поширене рештою періодичних видань, публікуючись разом з подібним повідомленням від французького імператора.²

Однак, таке оголошення не стало серйозним шоком для британського суспільства. Як відзначали самі газети, громадська думка навпаки була обурена тим, що уряд не робить жодних дій, аби припинити свавілля російського царя. Як містилося в одному повідомленні: «Уряд, хоч він слабкий і сліпий, зрозумів, що громадськість більше не підкорятиметься його [Микола І] жалюгідному нахабству, і після відмови від останнього ультиматуму оголосив війну.»³ Таким

¹ *The London Gazette*. 1854. 28 March. P. 1008

² *Morning Herald*. 1854. 29 March. P. 5; *Daily News*. 1854. 29 March. P. 4

³ *Morning Herald*. 1854. 29 March. P. 7

чином, оголошення війни стало відповіддю уряду на громадське обурення та вимогу активних заходів проти Російської імперії.

Відразу після оголошення війни з'явилися критичні зауваження з приводу його форми. Справа в тому, що в декларації містилося твердження, про те, що Сполучене Королівство відмовляється від права захоплювати майно противника, завантажене на борту нейтрального судна та від права захоплювати майно нейтрального власника, яке знаходиться на ворожому російському кораблі. На думку деяких експертів, це призвело б до спекуляції на торгівельному ринку, яка лише б сприяла збагаченню Російської імперії під час війни та, натомість, завдала шкоди економічним інтересам Великої Британії.¹ Це було б зовсім неприпустимим з погляду стратегічного ведення війни, оскільки б, таким чином, частина британських ресурсів йшла б на фінансування ворожої сторони у війні. Таке рішення не тільки мало негативні наслідки для британської економіки, але й підривало довіру до уряду.

Під час Кримської війни у пресі з'явилося повідомлення про таємні дипломатичні контакти між міністром закордонних справ Джорджем Гамільтоном-Гордоном Абердином і російським царем Миколою I, які мали місце ще у 1840-х рр., що викликало обурення в суспільстві та посилило хвилю недовіри до уряду. Результатом їхніх переговорів стала таємна угода підписана 1844 р., яка закріплювалася домовленість про те, що Велика Британія і Російська імперія завжди будуть консультуватися, перш ніж вживати заходів щодо розподілу згасаючої Османської імперії. Більше того, під час Кримської війни лорд Абердин, який на той час уже обіймав посаду прем'єр-міністра, ствердив, що він досі вважає, що існування Османської імперії приречене, а отже, необхідно домовитися з російським царем про розподіл її володінь. Такі дії прем'єр міністра відчувалися як зрада перед короною та британською нацією, адже в той час, поки решта відстоювала захист Туреччини, він таємно будував свої плани щодо її розчленування.² Подібна практика розподілу слабших держав

¹*Morning Herald*. 1854. 30 March. P. 4

²*Ibid.* 3 April. P. 4

між великими імперіями не була унікальною – схожі домовленості простежуються й у ХХ ст.

Версальський договір 1919 р. після Першої світової війни формально закріпив розпад імперій, але водночас створив нові лінії поділу без врахування етнічних реалій, що спричинило подальші конфлікти, зокрема на Балканах та у Центральній Європі. Перед Другою світовою війною Радянський Союз і нацистська Німеччина підписали пакт Молотова-Ріббентропа, який так само передбачав таємний поділ сфер впливу в Східній Європі. А вже після війни Ялтинська конференція 1945 р. визначила нові кордони та зони контролю, знову ж таки без врахування бажань малих держав.

Газети висвітлювали безпосереднє ведення бойових дій. Використовуючи телеграфне з'єднання та звичайне морське і сухопутне поштове сполучення, видання намагалися якомога повніше висвітлювати перебіг воєнних дій. Однак, гонитва за швидкістю часто спричиняла плутанину та поширення неправдивої інформації. Отримуючи суперечливі дані з різних джерел, редакції змушені були публікувати їх з подібними ремарками: «Оскільки два твердження настільки суперечливі, ми залишаємо це питання доти, доки подальші звіти не дозволять нам прояснити розбіжності та представити факти нашим читачам у їх справжньому світлі.»¹

Саме так і трапилося, коли газета «Morning Herald» отримала два телеграфних повідомлення, де в одному містилася інформація про те, що 23 березня російські війська перейшли Дунай, вступили в сутичку з османськими військами, відбили їх та змогли закріпитися на іншому березі в кількох оборонних пунктах; в іншому – російські війська хоч і перейшли Дунай, однак були відкинуті османськими, які пізніше теж відступили до своїх окопів.² Через кілька днів з'явилося підтвердження, що російські війська захопили оборонні

¹ *Morning Herald*. 1854. 31 March. P. 5

² *Ibid*.

укріплення поблизу міст Галац і Браїла, де спорудили переправи та форсували Дунай. Крім того, їм вдалося переправитися через річку в районі Тульчі.¹

Газетні видання того часу також публікували суперечливі дані щодо чисельності російських військ, що діяли на Дунайському фронті. Оцінки варіювалися у широкому діапазоні від 100 до 200 тис. солдатів. Згідно з одними джерелами, загальна кількість військових, які увійшли до Дунайських князівств, не перевищувала 110 тис. піхотинців, 12 тис. кавалеристів і 10 тис. козаків, а разом із артилерією складала близько 150 тис. осіб. За даними газети «Daily News», значна частина війська була виведена з ладу через бойові втрати та хвороби – приблизно 35 тис. осіб, що залишало росіянам 110-115 тис. боєздатних солдатів.²

Російські війська, не зважаючи на значний опір османської армії продовжували наступати на Дунайські фортеці – Калафат, Галац та Браїла, Тульча та Ісакча, Хиршова – та рухатися вглиб князівствами там, де вдалося прорвати оборону. На початку квітня війська зайняли всю лінію оборони між Расовою і Констанцою, яку кореспонденти газет називали «Траяновими валами», ймовірно, щоб створити для читачів впізнавану географічну прив'язку. У багатьох такі просування викликали здивування, оскільки російське командування часто нехтувало військовою тактикою та стратегією, віддаючи накази вступати в бої навіть там, де шанси на перемогу були мінімальними, що відповідно призводило до значних втрат серед їхніх військ. Один з кореспондентів певним чином глузуючи над цим фактом зазначив: «Це незрозуміла загадка, і можна було б майже спокуситися припустити, що генерали змушують жертвувати масу своїх людей без користі, щоб змусити імператора Миколу укласти мир»³

У цей же час за домовленістю з Османською імперією британські та французькі війська поступово стягувалися до лінії бойових зіткнень. Перша

¹ *Daily News*. 1854. 03 April. P. 5

² *Daily News*. 1854. 31 March. P. 5

³ *Morning Herald*. 1854. 10 April. P. 5

британська експедиція чисельністю 10 тис. ос. мала прибути до Константинополя на початку квітня. Туди Наполеон III наказав відправити армійський корпус із 20 тис. ос. Також, були надіслані розпорядження щодо залучення алжирських корпусів для східної експедиції.¹

Об'єднаний флот під командуванням британського віце-адмірала Джеймса Дандаса та французького адмірала Фердинанд-Альфонса Амелена 24 березня залишив бухту поблизу протоки Босфор і вирушив у напрямку Чорного моря, визначивши курс на Варну.² 27 березня він вже прибув до сусіднього містечка – Каварни.³ Основним завданням об'єднаного флоту стало розвідувальне патрулювання Чорного моря для виявлення спроб виходу російського флоту з їхньої бази у Севастополі.⁴

Попри ці заходи, у газетах регулярно з'являлися повідомлення про нібито вихід російського Чорноморського флоту із Севастополя, що згодом неодноразово спростовувалося.⁵ Насправді жодних виходів не відбувалося. Однак періодично з'являлися нові твердження про активність російського флоту, які супроводжувалися звинуваченнями на адресу союзного командування, зокрема Джеймса Дандаса, відповідального за блокаду та патрулювання чорноморських вод. Його критикували за пасивність і нездатність перехопити російські кораблі: «Захопити чотири пароплави було б легким обов'язком для нашого флоту в тих морях, і таке захоплення мало бути набагато ефективнішим для раннього завершення війни, ніж план Дандаса – дозволити їм втекти.»⁶ Подібні суперечливі повідомлення продовжували поширюватися аж до висадки союзної армії на кримському узбережжі у вересні 1854 р., коли частина російського флоту була потоплена для захисту бухти.

¹ Morning Herald (London). Monday 03 April 1854 P. 5

² Ibid. 04 April. P. 5

³ Ibid. 11 April. P. 5

⁴ Ibid. 07 April. P. 2

⁵ Daily News. 1854. 03 April. P. 5

⁶ Ibid. 07 April. P. 5

Перша сутичка об'єднаного флоту з російським сталася 22 квітня, коли напередодні британський корабель під білим прапором наблизився до Одеси, маючи на меті евакуювати з міста консулів, а також всіх інших підданих союзних держав, що виявили б бажання залишити Одесу. Російськи захисники сприйняли наближення корабля за ворожі дії та обстріляли його. На що віце-адмірал Дандас вирішив відповісти, відправивши частину свого флоту для бомбардування міста, яке тривало 10 годин.¹

Повідомлення про бомбардування Одеси союзним флотом почали з'являтися ще до того, як ця подія фактично відбулася². Причиною цього стала дезінформація, поширена кореспондентами з Відня. Тим не менш, газети з ентузіазмом зустріли новину про бомбардування Одеси, вважаючи це актом справедливої відплати за попередні збройні напади та важливим кроком у боротьбі проти ворога. Також, очікувалося, що британський флот невдовзі розпочне бомбардування Севастополя. Більше того, за деякими неправдивими чутками «флоти відразу після нападу на Одесу відпливли до Севастополя.»³ Газетні колонки спекулювали на цій темі поширюючи чутки, що атака вже розпочалася, змушуючи британських громадян очікувати цієї події ще більше. Уряду постійно доводилося спростовувати ці чутки, і в газетах можна було натрапити на доволі емоційні звернення: «Якщо це продовжиться, незабаром серед флоту (французького та англійського) виникне сильніше почуття ворожості до наших «власних кореспондентів», ніж проти ворога. Ми дуже постраждали від цієї брехні.»⁴

Наприкінці травня ситуація на Дунайському театрі бойових дій набула загрозливого вигляду і вся увага була прикута до облоги османської фортеці Силістри. Розчаровуючим був той факт, що поки фортифікація зазнавала ударів від 50 тис. російського війська, яке зібралося навколо, союзницький військовий контингент був розосереджений між Галіполлі, Варною та Константинополем.

¹ *Morning Herald*. 1854. 02 May. P. 5

² *Daily News*. 1854. 26 April. P. 5

³ *Ibid*. 06 May. P. 7

⁴ *Morning Herald*. 1854. 30 May. P. 7

За словами кореспондента «це велика, ганьба, що наші [британські] солдати залишаються в Скутарі, поки ворог окупує країну, яку ми прийшли захищати.»¹

Опозиційні до уряду видання критикували газету «Times», звинувачуючи її в поширенні неперевіреної інформації та чуток, що могли вводити громадськість в оману. Одним із прикладів стало повідомлення «Times» про те, що цар Микола I відповів на австрійську ноту та погодився забрати військо з османських територій. Однак офіційні представники Австрійської імперії заперечили отримання будь-якої відповіді з Петербурга. Це викликало гостру реакцію опонентів уряду, які звинувачували «Times» у систематичному розповсюдженні чуток, що не з'являлися в жодному іншому авторитетному виданні.²

Згодом стало відомо, що інформація про можливий відступ виявилася не такою вже й безпідставною. Пізніше стало відомо, що наприкінці червня російські війська справді почали залишати захоплені території, зокрема була знята облога з Силістри. Не зважаючи на запевнення Відня, що саме австрійський тиск змусив Росію піти на поступки, газетні кореспонденти підважували це твердження та висували припущення, що радше військові невдачі й втрата генералів на дунайському напрямку змусили царя оголосити про відступ.³

Однак, навіть підтверджуваність передчасної інформації не знімала питання про відповідальність журналістів і необхідність ретельної перевірки фактів перед публікацією. Опоненти «Times» наполягали, що редакція повинна виявляти більшу обережність у висвітленні подібних повідомлень, оскільки необґрунтовані заяви могли мати серйозні наслідки для суспільної думки та політичної ситуації. У підсумку лунали навіть припущення, що подібні помилки могли бути не випадковими, а свідомими маніпуляціями, адже редакція ніколи не надавала пояснень щодо своїх неправдивих публікацій.⁴

¹ *Morning Herald*. 1854. 05 June. P. 5

² *Daily News*. 1854. 30 June. P. 5

³ *Morning Herald*. 1854. 27 June. P. 6

⁴ *Daily News*. 1854. 01 July. P. 5

Після того, як російські війська вийшли із Задунав'я, британський уряд активно розробляв план подальших дій. В опублікованих у газетних витягах із засідань парламенту почала з'являтися інформація про необхідність знищення головної чорноморської бази російського флоту у Севастополі, оскільки морська потуга Російської імперії вважалася головною загрозою мирного укладу. Як зазначав лорд Джон Расселл «потужний [російський] флот, який тримається на прив'язі за майже неприступною фортецею, готовий кинутися на Константинополь, представляє постійну небезпеку для Туреччини, яку необхідно усунути.»¹ Цю думку підтримували газетярі, які писали про незадоволення тим фактом, що уряд досі не здійснив жодних рішучих дій аби зупинити російську агресію. Крім того, важливу роль зіграв мотив помсти та загострене почуття справедливості, серед британського суспільства, адже саме флот із Севастополя здійснив так звану «Синопську різанину». Вже у випуску газети «Morning Herald» за 1 серпня з'явилося офіційне повідомлення про початок складання плану для Кримської операції²

Усі приготування щодо Кримської експедиції намагалися тримати в таємниці, однак газетні кореспонденти робили різноманітні припущення з приводу того, коли і де саме висадиться об'єднана армія. Нарешті, знімаючи з суспільства тягар очікувань, у газеті з'явилося повідомлення, що 14 вересня експедиційний корпус прибув до Криму та без жодного опору висадився у Євпаторії, за близько 70 км. від Севастополя. Загальна чисельність військ складала 58 тис. ос., серед яких 25 тис. французів, 25 тис. англійців та 7 тис. турків. Як зазначалося, одразу після висадки всі сили негайно розпочали марш на Севастополь, а транспортні засоби взяли курс на Варну, щоб привезти резервний корпус та додатковий військовий арсенал.³

Пізніше, після отримання листа головнокомандувача лорда Раглана, з'ясувалося, що лише частина військ висадилася в Євпаторії для облаштування

¹ *Morning Herald*. 1854. 28 July. P. 6

² *Ibid.* 01 August. P. 5

³ *Ibid.* 21 September. P. 5

бази постачання, а основна частина сил зійшла біля Старого укріплення (знаходилося поблизу сучасного міста Саки), на 25 кілометрів південніше від Євпаторії.¹ Для транспортування такої великої кількості особового складу союзна армія мала у розпорядженні зі сторони британців 52 вітрильні транспорти і 27 пароплавів з 350 човнами, тоді як французи використовували 200 невеликих вітрильних суден і розміщували від 1,8 до 2 тис. чоловік на кожному з них.²

Вже на початку жовтня з'явилися новини про успішну першу битву на Кримському півострові, яка сталася на річці Альма, де союзницькій армії Сходу довелося брати російські позиції, що знаходилися на підвищенні. Газети були сповнені різноманітними чутками та свідченнями про цю битву. Як правдиво зазначив один з кореспондентів «Червоне сяйво кривавих висот Альми ... відкине всі інші теми на час у тінь.»³ У цьому образі проглядалася не лише жорстокість битви, а й символіка кольорів союзних військ – червоні мундири британців, червоні штани французів і червоні фески османських солдат, що вирізнялися на полі бою.

Цей настрій загального піднесення і відчуття єдності союзників влучно передав тижневик «Punch», опублікувавши карикатуру під назвою «Перемога на Альмі». Тріумфальне партнерство трьох націй було зображене через фігури головнокомандувачів союзницької армії Сходу – фельдмаршала Фіцрой Раглана та маршала Жака Леруа де Сен-Арно, а також схилоного на одне коліно османського солдата. Усі троє разом тримають спільно з'єднані держави з прапорами своїх держав, що символізувало злагоду, спільну мету й гордість за перемогу. Такий візуальний образ укріплював уявлення про ефективний і «героїчний» союз, що здобув першу серйозну перемогу у війні. (Див. додаток № 2).

Однією з причин, яка зробила перемогу союзників можливою стала надмірна впевненість російського командування. Князь Меншиков, який керував

¹ *Morning Herald*. 1854. 26 September. P. 5

² Brown D. K. The Royal Navy in the Crimean war : technological advances. *Journal of Naval Engineering*. 1987. Vol. 30, no. 3. P. 634

³ *Morning Herald*. 1854. 10 October. P. 5

обороною, був переконаний, що природні переваги рельєфу й кількісна перевага особового складу забезпечать успіх, тому не вжив необхідних заходів для укріплення позицій. Тим часом французькі зуави¹ під проводом генерала Боске, які були навчені вправно пересуватися складною місцевістю, зуміли подолати круті береги Альми та навіть транспортували на інший бік гармату, чим змусили частину російських сил змістити центр уваги на загрозу прориву. Це, у свою чергу, створило можливості для наступу британського крила. Важливою перевагою союзників також було часткове були оснащення новими зразками стрілецької зброї, зокрема нарізними гвинтівками Міньє, які забезпечували значно більшу дальність і точність вогню, аніж російські гладкоствольні рушниці.²

Проте, перемога союзників понесла за собою і тяжкі втрати. Поле битви було вкрите тілами мертвих та поранених: «Комусь відірвали кінцівки, комусь голову; інші ... були розтрощені і являли собою звичайні маси закривавленого лахміття. ... інші, з понівеченими кінцівками, пирхали й занурювалися в агонію або перекидалися через трупи людей поблизу.»³ Загалом, британська армія понесла вбитими та пораненими близько 2 тис. ос., французька – 1,5 тис., втрати ворога оцінювалися у понад 5 тис.⁴

Більше за бойові дії спричиняла великі втрати серед військ епідемія холери, яка спалахнула ще на момент перебування армії Сходу у Варні. Усе невдоволення знову падало на плечі прем'єр-міністра Абердина та його уряду. Як вважав один з солдатів, який написав лист до «Morning Herald», цих смертей від хвороби можна було б уникнути «якби уряд належним чином виконував свій обов'язок та швидше наказав розпочати блокаду Севастополя.»⁵ З рештою,

¹ Зуави — клас легкої піхоти у французьких колоніальних військах, частини якої формувалися з жителів Північної Африки (першопочатково з алжирських племен), а також французьких добровольців.

² Small H. The Crimean War: Europe's Conflict with Russia. The History Press, 2018. P. 54-56

³ *Morning Herald*. 1854. 10 October. P. 5

⁴ Clodfelter M. Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492-2015. Jefferson, North Carolina: McFarland&Company, 2017. P. 192

⁵ *Morning Herald*. 23 September. P. 5

холера була привезена до Криму та поширювалася союзницькою армією. Стан французького головнокомандувача Жак Леруа де Сен-Арно після битви на Альмі через зараження холерою погіршився. Він офіційно передав командування французькою армією генералу Франсуа Сертен де Канроберу та помер 29 вересня на борту корабля, який мав доставити його до Константинополя.

Поруч із повідомленнями про перемогу на Альмі, у газетах почала з'являтися фальшива телеграмна депеша за 30 вересня про падіння Севастополя. Очікуючи підтвердження цієї сенсаційної новини, схвильовані мешканці Саутгемптона масово збиралися на залізничному вокзалі. Вони прагнули першими отримати ранкові щоденні газети, що прибували потягом о 10 ранку, аби дізнатися найсвіжіші подробиці з фронту та з'ясувати, чи справді фортеця вже пала.¹ Тим не менш, у досвідчених журналістів звістка про таке швидке захоплення військово-морської бази викликала сумнів. Справа в тому, що новини з Криму передавалися морем і суходолом до міста Брашов у Трансильванії, де починалася електрична телеграфна лінія, яка далі безперервно тягнулася через Відень до Парижа та Лондона. Цей шлях за підрахунками кореспондента «Daily News» займав щонайменше чотири дні. Відповідно, союзницька армія, яка теоретично 22 вересня могла перебувати під стінами Севастополя, мала захопити фортецю за три дні, щоб ця інформація встигла до 30 числа дійти до європейських столиць.² Такий малий проміжок часу викликав сумнів щодо правдивості звістки. Тим не менш, високі суспільні очікування славетних перемог створювали додатковий тиск на британську армію, яка, переживши криваву битву, зазнавала серйозного фізичного та морального виснаження.

Отже, оголошення Великою Британією війни проти Російської імперії у 1854 р. стало відображенням суспільного невдоволення бездіяльністю влади щодо російської військової агресії проти володінь Османської імперії. Це невдоволення спричинилося до того, що нищівна критика лорда Джорджа

¹ Ibid. 1854. 03 October. P. 6

² Daily News. 1854. 03 October. P. 5

Абердина і його уряду доволі часто з'являлася у випусках газет від початку Кримської війни. Громадськість тиснула на уряд, вимагаючи рішучих дій для покарання ворога, який дестабілізував мирний устрій у Європі. Кульмінацією цього тиску стала підготовка до Кримської операції, яка мала на меті знищення головної військово-морської бази Чорноморського флоту в Севастополі.

2.2. Початок облоги та перший штурм Севастополя

Облога Севастополя стала однією з ключових подій Кримської війни. Укріплена фортеця, як головна база Чорноморського флоту Російської імперії, перетворилася на арену боротьби між союзниками – Великою Британією, Францією і Османською імперією – та Російською імперією. Для останньої Севастополь був не лише стратегічним військовим об'єктом, а й символом імперської могутності. Союзникам було важливо завдати удару, який би суттєво похитнув російський військовий потенціал, а захоплення Севастополя стало б для них вирішальним кроком до перемоги в Чорному морі.

Облога, яка розпочалася у вересні 1854 р., тривала майже рік – до вересня 1855 р. Протягом цього часу союзні війська, що склалися з британців, французів, османів та пізніше – сардинців, неодноразово атакували місто, зазнаючи значних втрат. Військова кампанія супроводжувалася постійним артилерійським обстрілом і тяжкими боями. Ідея проведення штурму полягала в тому, щоб зламати опір росіян, заблокувавши їхні позиції та основні військові ресурси. Союзники прагнули змусити російського царя капітулювати, надаючи йому зрозуміти, що продовження війни під умовами затяжної облоги й великих втрат стало для нього непосильним завданням.

Після битви на Альмі британська громадськість чекала на подальші звістки з Криму. Перемога союзників над російськими військами давала підстави сподіватися на швидке просування до Севастополя, однак протягом кількох днів у пресі не з'являлося жодних офіційних повідомлень про розвиток кампанії. Натомість ширилися чутки, що фортеця вже впала або, що росіяни залишили місто без бою. Редактор газети «Daily News» описував стан громадської

свідомості такими словами: «Кожна людина ... переконана, що повідомлення (про падіння Севастополя) правдиве, і водночас дуже хоче, щоб офіційна розвідка дозволила вірити в те, у що вона уже вирішила вірити.»¹ Брак достовірної інформації породжував напругу, в якій суспільство перебувало до 5 жовтня, коли було опубліковано довгоочікуваний офіційний звіт, який руйнував віру в бажане падіння Севастополя.

Насправді ж увесь час після битви союзні війська лише готувалися до облоги. Об'єднана армія Сходу рушила на південь уздовж узбережжя, уникаючи негайного штурму військово-морської бази. Лише 28 вересня союзники з боєм зайняли Балаклаву – невелике портове місто, розташоване за 12 миль (близько 19 км) на південний схід від Севастополя.² Це дало британцям стратегічно важливу гавань, яка згодом стала їхньою основною базою постачання під час облоги. (Див. додаток № 3)

Вибір Балаклави як місця для базування був не випадковим. Як писали тогочасні газети, негайний штурм Севастополя був неможливий через сильні укріплення на північній стороні міста, де розташовувалися потужні форти та цитадель. Крім того, складний рельєф місцевості створював додаткові перешкоди для наступу, а залишений росіянами відкритий шлях у глиб Криму дозволяв їм безперешкодно отримувати підкріплення. Ще одним важливим фактором стала нестача облогової артилерії, яка все ще залишалася на кораблях, тому в газетах наголошували, що без її висадки облога була б неможливою. Розглядалася можливість використання Євпаторії як порту постачання, однак, за повідомленнями кореспондентів, вона була ненадійною через несприятливі погодні умови та відкритість до сильних північних вітрів. Тому Балаклава стала оптимальним вибором, оскільки її гавань слугувала надійним місцем для розвантаження важкої техніки та припасів, що зробило її ключовою ланкою в подальшій облозі Севастополя.³

¹ *Daily News*. 1854. 06 October. P. 4

² *Morning Herald*. 1854. 06 October .P. 4

³ *Ibid*. 07 October. P. 5

В історіографії прийнято вважати таку зміну планів фатальною помилкою. Через те що союзницька армія не вела розвідки, вона не могла знати, що найкращим варіантом було б розпочати штурм одразу після перемоги на Альмі. Як казав сам Едуард Тотлебен, начальник інженерної служби севастопольського гарнізону, головний північний форт, який повинен був захищати місто від союзної армії, що наступала з Євпаторії, перебував в жалюгідному стані.¹ Таким чином, передислокація військ для нападу з півдня дала кілька рятівних для оборонців Севастополя тижнів, за які вдалося привести до ладу вже наявні та збудувати нові укріплення фортеці.

Після того, як британським солдатам вдалося отаборитися та висадити необхідні облогові знаряддя, зброю та припаси, було розпочато підготовку до штурму севастопольської фортеці. За даними спеціального кореспондента «Morning Herald» атака мала розпочатися 1 жовтня одночасно з південного та східного флангів міста. Очікувалося, що без підкріплення фортеця протримається не більше двох тижнів і вже 15-16 жовтня капітулює.² За цим повідомленням можна простежити, що газети не лише звітували про поточну ситуацію на фронті, а й публікували прогнози щодо подальшого розвитку подій. Більше того, преса часто розкривала справжні плани військового командування, що могло нести за собою негативні наслідки, адже такі матеріали потенційно могли стати відомими і противнику.

Наступні дні газети, інформуючи про облогу Севастополя, задовольнялися лише короткими повідомленнями про те, що на 3 жовтня були здійснені всі необхідні приготування: з південної сторони міста були вириті траншеї, до позицій були підтягнуті артилерійські установки і союзницька армія буде готова наступного ранку розпочати бомбардування.³ На противагу з'являлися повідомлення з Відня, що «до 7 в Криму не відбулося нічого важливого; до 9 будь-який наступ на укріплення Севастополя не очікується.»⁴

¹ Baumgart W. Crimean War: 1853-1856. – P. 125

² *Morning Herald*. 1854. 11 October. P. 6

³ *Daily News*. 1854. 13 October. P. 5

⁴ *Morning Herald*. 1854. 17 October. P. 5

Поки громадськість з нетерпінням чекала новин про облогу, у британській пресі з'являлися критичні матеріали, що висловлювали розчарування щодо дій уряду та ходу кампанії. Так, наприклад, стаття в «Daily News» різко критикує уряд за недостатню рішучість та звинувачує міністрів у «апатії» та «боягузтві». Прем'єр-міністр Джордж Абердин, якого автор піддає жорсткій критиці, намагався застерегти від надмірного захоплення воєнними діями, нагадуючи, що «війна, коли перестає бути необхідністю, перетворюється на злочин». Проте така позиція вважалася проявом слабкості, а не стратегічної далекоглядності. Однією з ключових ідей статті є твердження, що війна є не лише засобом досягнення політичних чи військових цілей, а й важливим інструментом зміцнення національної ідентичності. Автор прямо порівнює Кримську війну з боротьбою США за незалежність, наголошуючи, що національний дух гартується через збройні конфлікти, а справжня велич країни формується не в мирні часи, а в моменти випробувань. Війна сприймалася як можливість для британців проявити свій характер, згуртуватися перед загрозою російської територіальної та торговельної експансії в Центральній і Східній Азії, що ставила під удар безпеку Індійських колоніальних володінь та економічні інтереси Великобританії в Китаї, а також довести світові свою силу. У тексті прослідковується думка, що без подібних конфліктів неможливо створити сильну й об'єднану націю.¹

У цьому контексті можна побачити, як преса стала не просто джерелом інформації, а потужним ідеологічним інструментом, що сприяв формуванню громадської думки та легітимації війни як засобу національного самоствердження. Крім того, така критика могла бути політичним інструментом, спрямованим на підриг довіри до млявого чинного уряду на користь більш рішучій та енергійній опозиції. Преса виступала також як важливий засіб публічного тиску на владу, змушуючи уряд реагувати на невдоволення суспільства.

¹ *Daily News*. 1854. 16 October. P. 4

Схожою була публікація в «Morning Herald», яка звинувачувала британське командування та уряд у затримках і невизначеності дій. Як зазначав редактор газети, на початку кампанії існувала думка, що лорд Раглан віддасть перевагу поступовому оточенню Севастополя, змушуючи росіян здатися без необхідності ризикувати прямим штурмом. Однак, за словами автора, через затримку у висадці та нерішучість уряду Абердина командувач британських військ опинився у складному становищі й був змушений діяти більш агресивно. Крім того, газета критикувала втрату часу на перенесення табору до Балаклави, яке дозволило росіянам посилити оборону Севастополя та затопити частину флоту, що унеможливило використання британських кораблів для безпосереднього штурму міста. У матеріалі наголошувалося, що нерішучість уряду спричинила додаткові труднощі для союзницької армії, оскільки тепер їм доводилося вести облогу в суворих умовах наближення зимових холодів.¹

Раптове похолодання завдало значних труднощів об'єднаній армії Сходу. Сильний холод став випробуванням не лише для солдатів, а й для коней, які масово гинули через його пронизливий вплив. Випадки хвороби внаслідок негоди частішали, а рівень смертності серед військових швидко зростав. Особливо це вразило британські підрозділи. За даними спеціального кореспондента з 3 тис. багнетів британського гвардійського полку, який вирушив на війну в липні, залишилося лише 1740, а з 40 офіцерів – лише 14 були в строю.²

Тим не менш, союзницька армія постійно отримувала підкріплення, яке прибувало до військових таборів у Криму, що дозволяло підтримувати боєздатність військ та компенсувати втрати. Однак, загальна чисельність британських військ залишалася значно меншою, ніж французьких. Наприкінці жовтня британський контингент налічував 23 тис. ос., тоді як французький – 42 тис. ос.³ Уряд не очікував, що кампанія затягнеться до такої пори року, тому солдати не мали відповідного забезпечення для ведення бойових дій. Брак

¹ *Morning Herald*. 1854. 20 October. P. 3

² *Ibid.* 1854. 28 October. P. 4

³ Small H. *The Crimean War: Europe's Conflict with Russia*. – P. 67

теплого одягу, погані умови харчування та відсутність належних укриттів зробили перебування в Криму вкрай складним.

23 жовтня «Morning Herald» отримала лист від свого кореспондента, датований 8 жовтня, у якому повідомлялося, що штурм Севастополя ще не розпочався. Водночас активно облаштовувалися вогневі позиції. За даними кореспондента, лінія атаки простягалася вздовж усієї південної сторони міста – від так званої «Херсонеської затоки» до міста Інкерман. Таким чином, північна частина Севастополя залишалася відкритою, також не було заблоковане важливе логістичне сполучення із Сімферополем, що дозволяло росіянам постачати припаси та підкріплення. Російський гарнізон використовував кожен день для зміцнення своїх позицій. Як зазначав автор листа, на східних підступах до міста з'явилося багато нових окопів, оборонних насипів та артилерійських батарей. За даними полонених, російський комендант докладав усіх зусиль, аби зробити атаку союзників безрезультатною, а російські війська налаштовані боротися до останнього. Усі мешканці міста без винятку були змушені працювати на укріпленнях по вісім годин на добу. Тим часом серед союзних військ зростало невдоволення через затримку штурму, оскільки російська оборона з кожним днем ставала дедалі міцнішою. Кореспондент повідомляв, що вже 9 жовтня «близько 240 найважчих облогових гармат» будуть готові завдати удару по фортеці.¹

Загалом, запланована атака постійно відкладалася через повільні темпи прибуття резервних частин для підкріплення та складнощі з облаштуванням позицій. Об'єднана армія Сходу, яка не надто енергійно просувалася у своїх підготовчих роботах, була вражена швидкістю та масштабами оборонних заходів росіян. Як зазначалося у пресі, британські, французькі та османські війська лише повільно будували траншеї та встановлювали гармати, тоді як росіяни протягом кількох днів звели потужні укріплення, озброєні близько 120 гарматами. Союзнницькі інженери були настільки приголомшені темпами оборонних робіт

¹ *Morning Herald*. 1854. 23 October. P. 5

супротивника, що дехто навіть припускав, що це була лише імітація, оскільки не вірили, що такі укріплення могли бути споруджені за настільки короткий термін.¹

Така неквапливість союзників була зумовлена складною місцевістю – кам'янистий ґрунт ускладнював копання траншей, а основні бази постачання, особливо Балаклава, були розташовані далеко від лінії вогню, що робило процес перевезення важких гармат на позиції ще більш трудомістким і повільним. До того ж, усі роботи проводилися під постійним вогнем з боку російських сил. Що примітно, коаліційні війська не атакували ворогів у відповідь, оскільки знали, що на їхніх роботах з укріплення оборони працювали звичайні містяни, в тому числі жінки та діти.²

На тлі браку надійних джерел інформації, які б оперативно та правдиво висвітлювали події в Севастополі, редактор газети «Morning Herald» написав статтю, у якій розкритикував британський уряд за відсутність належного зв'язку з Кримом. Він зауважив, що, попри розвиток парових технологій та наявність телеграфу, уряд не організував регулярне отримання достовірної інформації з театру бойових дій. Через це британське суспільство залишалося в невіданні або змушене було покладатися на чутки та недостовірні повідомлення газет, які часто спотворювали реальність. Як зауважував редактор, «якби було прийнято такий курс, англійська громадськість не перебувала б п'ять днів у раю для дурнів, вірячи у чутки про захоплення Севастополя».³ До цієї критики приєдналася і «Daily News». Газета вказувала, що уряд не лише не забезпечив належного інформування громадян, а й, схоже, приховував актуальні дані з фронту. За їхніми підрахунками, отримання повідомлень із Криму вищим керівництвом у Лондоні за сприятливих умов могло тривати 9 днів. Втім, навіть попри наявність оперативного зв'язку, станом на 25 жовтня уряд, за свідченнями преси, офіційно не мав новин із півострова новіших за 3 жовтня, хоча приватні особи отримували

¹ *Morning Herald*. 1854. 27 October. P. 5

² *Ibid.* 27 October. P. 4

³ *Ibid.* 01 November. P. 4

листи, датовані 8-м числом.¹ Це свідчило не стільки про складнощі комунікації, скільки про свідоме затягування публікації важливих даних, що залишало суспільство в небезпечному інформаційному вакуумі. Що було особливо обурливим, так це те, що поки британський уряд та суспільство мали у своєму розпорядженні лише повідомлення сумнівного характеру, російський імператор у той же час мав доступ до найсвіжіших даних.

Оскільки британські газети мали брак інформації, вони публікували повідомлення з російських джерел, які створювали похмуру картину подій у Криму. Видання рясніли тривожними звітками про численні поразки союзників, втрати кораблів, раптове посилення ворожих військ та, навіть, втечу британського командира легкою кавалерією – Джеймса Брюденелла Кардигана.² Хоча газети закликали сприймати ці повідомлення із підозрою щодо їхньої правдивості, серед британського суспільства починали закрадатися сумніви з приводу успіху кампанії.

Союзне командування, усвідомлюючи масштаби майбутнього бомбардування, вжило заходів для зменшення жертв серед цивільного населення. Як повідомлялося в пресі, до коменданта Севастополя був направлений парламентар із білим прапором, який передав пропозицію евакуювати жінок, дітей, людей похилого віку та хворих. Окрім того, союзники закликали позначити госпіталь спеціальним прапором, щоб він не зазнав обстрілів.³ Такі дії свідчать про дотримання традицій ведення війни, спрямованих на захист мирних мешканців.

Загалом, європейські традиції ведення війни в першій половині XIX ст. включали принципи гуманності щодо мирного населення. Хоча ці принципи не завжди реалізовувалися через жорстокі реалії ведення бойових дій, проте, вже в цей період розвивалося розуміння необхідності обмеження насильства проти цивільних осіб. Важливо було не лише уникати фізичної шкоди, як наприклад

¹ *Daily News*. 1854. 25 October. P. 4

² *Morning Herald*. 1854. 02 November .P. 4

³ *Ibid*. 25 October. P. 5

поранення чи вбивство, але й також заборонявся розбій та захоплення приватної власності мирного населення.¹ На відміну від європейських традицій, російські методи ведення війни часто відзначалися більш жорстокими і руйнівними підходами, що стосувалося некомбатантів. Під час воєнних дій російська армія часто знищувала ресурси, майно та житло звичайних жителів, застосовувала акти насильства. Як правило, російські військові не застосовували спеціальних заходів для захисту мирних осіб та більше орієнтувалися на досягнення воєнних цілей, навіть за рахунок страждань цивільних.²

Нарешті, 30 жовтня з'явилася достовірна інформація про те, що «вогонь сухопутних батарей відкрився проти Севастополя о пів на першу 17-го [жовтня]. Одночасно союзні флоти атакували форти біля входу в порт. Англійці підірвали зовнішні укріплення ліворуч, а французи заглушили вогонь Карантинного форту»³. Проте, газети не могли повідомити своїх читачів про результат цієї атаки, оскільки інформація надходила до редакцій уривками.

Лише 6 листопада у газетах була опублікована повна інформація від спеціальних кореспондентів щодо першого штурму Севастополя. За їхніми даними, попередньо пройшло кілька таємних рад союзного командування, на яких було ухвалено план штурму. За цим планом флоти та сухопутні формування мали одночасно розпочати атаку вранці 17 числа. Коли ж настав довгоочікуваний день, напад затримався через густий туман, який заважав арміяцям здійснити прицільний вогонь по укріпленнях ворога. О пів на сьому об'єднана армія Сходу відкрила вогонь з 250 важких гармат, на що російська сторона відповіла зі значно більшою інтенсивністю. Перші ж залпи показали, що ніхто до кінця не розумів реального співвідношення сил, і лише тепер стало очевидним, що російська оборона значно перевершувала очікування союзників. Надзвичайно великої шкоди отримала французька лінія оборони на лівому фланзі, де один з російських снарядів влучив у пороховий склад: «Близько 20 тонн пороху, разом

¹ Neff S. C. War and the Law of Nations. Cambridge University Press, 2005. P. 190-191

² Civilians and War in Europe 1618-1815. Liverpool University Press. 2012. P. 235

³ *Daily News*. 1854. 30 October. P. 5

зі снарядами та ракетами, миттєво спалахнули, і земля, здавалося, піднялася, оскільки більшу частину батареї з 16 гарматами та майже всіма людьми підкинуло високо в повітря.»¹ Зрештою, за наказом французького командира, вогонь французів на цій лінії припинився, а людей було відведено.

Флот розпочав свою атаку близько 11 години, коли вже шум польових батарей почав стихати, та протривав до 6 вечора. За подіями на морському узбережжі було складно спостерігати, оскільки його затуляла хмара диму, спричинена пострілами гармат. Тим не менш, гуркіт від випущених ядер вражав слух глядачів. Як зазначав кореспондент «Morning Herald», серед атакуючих кораблів союзників так і не з'явився жоден британський прапор. На його думку, якщо британський флот і приймав участь у цій атаці, то вона лишилася непримітною. Це викликало розчарування серед спостерігачів на пагорбах.² Інший військовий кореспондент описав видовищну картину маневрування британських вітрильних та парових кораблів, які завдавали потужного удару по північним укріпленням Севастополя. Як він зазначав, французького флоту йому не вдалося побачити, оскільки він весь був оповитий димом.³ Отже, спостереження за всім полем бою було майже неможливим через густі хмари диму від вибухів і безперервний гуркіт гармат. Тому різні очевидці могли бачити лише окремі фрагменти битви, що пояснює суперечливі оцінки участі союзницьких формувань під час атаки.

Загалом, усі пошкодження, завдані в ході бойових дій, оперативно усувалися російською стороною, що дозволяло їм підтримувати обороноздатність міста. Попри значні втрати, серед яких була загибель адмірала Володимира Корнілова, російські війська продовжували чинити запеклий опір. За свідченнями дезертирів, масштаби втрат у російському війську були «вражаючими». Стан союзницького флоту виявився гіршим, ніж повідомлялося офіційно – жоден корабель не залишився неушкодженим і потребував ремонту.⁴

¹ *Morning Herald*. 1854. 06 November. P. 5

² *Ibid.* P. 6

³ *Daily News*. 1854. 08 November. P. 2

⁴ *Ibid.* 09 November. P. 5

Після першої атаки 17 жовтня він більше не застосовувався для атаки Севастополя до кінця року. Натиск обстрілу із суші поступово згасав, а 25 жовтня атака союзників остаточно припинилася, коли російська сторона зробила останню в 1854 р. спробу зірвати облогу та, якщо можливо, витіснити противника з Кримського півострова.

Отже, перший штурм Севастопольської військово-морської бази завершився невдачею. Операція готувалася поспіхом, з огляду на наближення зимових холодів, супроводжувалася постійними затримками постачання та відтермінуванням атаки, а її результати не відповідали очікуванням ні військового командування, ні громадськості. Британське суспільство, спираючись на оптимістичні прогнози, вважало, що місто впаде за лічені дні, а вищі чини союзницької армії поділяли цю самовпевненість. Однак реальність виявилася іншою: облога затягнулася, що спричинило широкий суспільний резонанс. Інформаційний вакуум лише посилював невдоволення, створюючи простір для поширення чуток і відвертих фальсифікацій у пресі. Деякі газети, прагнучи заповнити брак офіційних повідомлень, вдавалися до неперевіраних сенсацій. На тлі цього посилювалася критика уряду, який звинувачували у повільності, неефективному постачанні військ і відсутності чіткої комунікації щодо перебігу подій. В пресі з'являлися заклики не лише щодо покращення оперативного ухвалення рішень, а й налагодження швидшої передачі новин з фронту, щоб уникнути хаосу та дезінформації.

2.3. Балаклавська та Інкерманська битви

Під час облоги Севастополя російська армія здійснила кілька спроб завдати удару по союзних військах, щоб послабити їхні позиції та змусити зняти облогу. Балаклавська (25 жовтня 1854 р.) та Інкерманська (5 листопада 1854 р.) битви стали ключовими наступальними операціями, які російське командування розглядало як шанс переломити хід кампанії на свою користь.

Під час атаки на британську базу постачання у Балаклавській бухті російські війська намагалися прорвати оборону союзників та перерізати лінії

забезпечення британської армії, що могло б ускладнити подальшу облогу Севастополя. Вони досягли певних успіхів, тимчасово захопивши кілька укріплень, але загалом не змогли досягти своєї мети. Ця битва увійшла в історію завдяки прославленій «Атаці легкої кавалерії» – героїчній, але трагічній відповіді британської кінноти, що стала наслідком неправильно витлумаченого наказу і завершилася значними втратами.

Менш ніж за два тижні після цього російська армія зробила ще одну спробу прорвати союзні позиції – цього разу в битві під Інкерманом. Головною метою цієї операції було розгромити британські війська на висотах біля Інкермана, що дозволило б росіянам змінити баланс сил і змусити союзників відступити. Росіяни мали чисельну перевагу, атакували в умовах туману, розраховуючи на ефект несподіванки. Проте через слабку координацію наступальних дій та краще озброєння союзників британці за підтримки французьких підрозділів змогли відбити напад і завдати росіянам великих втрат. Невдача під Інкерманом засвідчила, що російські війська не мають достатньо сил, щоб зняти облогу Севастополя, а війна перетворюється на тривалий і виснажливий конфлікт.

Паралельно з повідомленнями про перший штурм Севастополя, газети активно інформували про ситуацію в Криму та можливі пересування російських військ, що свідчило про намір російського командування здійснити спробу зняття облоги з міста. Зокрема, у звітах зазначалося, що російський піхотний корпус зібрався під Перекопом 15 жовтня, після чого одразу ж здійснив марш, рухаючись степом із 60 одиницями артилерії до Сімферополя. Згідно з цим повідомленнями, корпус мав приєднатися до сил головнокомандувача Меншикова. Загалом, за підрахунками віденського кореспондента від «Daily News» у Криму налічувалася така чисельність військ: гарнізон Севастополя, разом з екіпажами флоту – 34 тис. ос., корпус князя Олександра Меншикова – 26 тис., а також корпус генерала Павла Ліпранді – 24 тис. У сумі загальна кількість російських військових у Криму становила близько 84 тис. ос.¹

¹ *Daily News*. 1854. 01 November. P. 5

У газеті «Morning Herald» 1 листопада з'явилося повідомлення про події 25 жовтня, засноване на офіційному звіті російського командування. У ньому йшлося про те, що генерал Ліпранді здійснив напад на британський табір, захопив чотири редути, а російська кавалерія атакувала легку кавалерію британців, завдавши їй значних втрат.¹ Ця інформація подавалася без додаткових пояснень або оцінок, що могло створювати враження серйозних успіхів російської армії. Відсутність деталей про подальший розвиток подій залишала простір для різних інтерпретацій і могла викликати занепокоєння серед читачів щодо становища союзників у Криму.

Це повідомлення з'явилося в британській пресі в період, коли Лондон ще не отримав дані про результат першого штурму Севастополя, а на тлі інших новин про ситуацію в Криму воно лише підсилювало атмосферу тривоги. Газети повідомляли про значні пошкодження союзного флоту, прибуття 30 тис. російських підкріплень до Севастополя та загрозливе становище союзників. Водночас редактори газети «Morning Herald» закликали читачів ставитися до таких новин із обережністю, оскільки інформація, що надходила через російські телеграфи, часто виявлялася недостовірною та могла бути частиною російської пропаганди, спрямованої на поширення песимістичних настроїв. Видання також жорстко критикувало уряд за те, що система передачі інформації з фронту була вкрай неефективною. Попри статус Великої Британії як розвиненої держави, її громадськість не мала змоги отримувати актуальні новини з поля бою та була змушена покладатися на чутки та неперевірені дані.²

У британській пресі продовжували з'являтися повідомлення про атаку генерала Ліпранді 25 жовтня, однак інформація залишалася суперечливою. За офіційними заявами, британський уряд до 2 листопада не мав жодних достовірних звітів із Криму пізніших за 13 жовтня, що лише загострювало проблему дефіциту актуальних відомостей. Особливу увагу газети приділяли критиці уряду за невиконання обіцянок щодо оперативного інформування

¹ *Morning Herald*. 1854. 01 November. P. 5

² *Ibid*. 02 November. P. 4

громадськості. Наголошувалося, що британський кабінет ще на початку кампанії зобов'язався прискорити передачу військових новин і негайно публікувати їх, однак на практиці ці гарантії не були дотримані.

Особливо гостро це питання порушувала газета «Daily News», порівнюючи оперативність отримання звісток у Сполученому королівстві та Російській імперії. Так наприклад, російський уряд розробив ефективну систему доставки повідомлень із Севастополя до Одеси всього за 36 годин, а звідти до Санкт-Петербурга доходили з не меншою швидкістю. Завдяки чітко організованій поштової службі новини з Криму надходили до російської столиці за 6 днів, після чого миттєво поширювалися Європою за допомогою електричного телеграфу. У той же час британські депеші, які теоретично могли б дійти до Лондона за 8 днів через Марсель, на практиці прибували значно пізніше.¹ Внаслідок цього громадськість отримувала інформацію із запізненням, тоді як російська пропаганда вже встигала сформувати власний наратив, який ширився закордонними виданнями.

«Daily News» звертало увагу на поширення численних суперечливих версій подій. Зокрема, зазначалося, що в обігу перебувало щонайменше три основні версії повідомлення про нібито успішну атаку росіян: одна походила з Санкт-Петербурга, друга з Варшави, третя з Одеси. Усі вони надходили до Британії різними шляхами – через Берлін, Відень, Гамбург, Брюссель і Париж, але зрештою походили від російських офіційних повідомлень. Таким чином, першою поширювалася російська версія подій. З огляду на попередній досвід спотворення фактів у російських повідомленнях, остаточні висновки щодо атаки на Балаклаву зробити було неможливо, а тому газети закликали готуватися до будь-якого розвитку подій.²

У ніч на 4 листопада британські видання публікували телеграфне повідомлення, передане герцогом Генрі Пелемом-Клінтоном Ньюкаслем від Міністра закордонних справ, що містило відомості від капітана британського

¹ *Daily News*. 1854. 10 November. P. 4

² *Ibid.* 02 November. P. 4

пароплава, який залишив Балаклаву ввечері 26 жовтня. Згідно з цим донесенням, російські війська чисельністю близько 30 тис. ос. атакували форти поблизу Балаклави, прорвавши оборону османських військ, які, за деякими даними, залишили позиції разом з гарматами, що згодом були захоплені росіянами й використані проти союзників. Попри втрати, шотландські частини змогли утримати свої позиції, а після прибуття підкріплення російські війська змушені були відступити, залишаючись, утім, господарями двох редутів. Британська легка кавалерія, опинившись під перехресним обстрілом ворожих батарей, зазнала тяжких втрат. У повідомленні також зазначалося, що французькі війська діяли з «визначною хоробрістю», а наступного дня відбили новий напад 8 тис. росіян. Це повідомлення стало одним із перших офіційних джерел, яке дозволило британським читачам отримати більш чітке уявлення про перебіг боїв під Балаклавою.¹

Затягнута облога Севастополя дедалі більше справляла враження безрезультатної, що породжувало пригнічені настрої. Постійні звістки про хворих, поранених і загиблих, та повідомлення про атака на базу в Балаклаві лише додавали тривоги. У газетних публікаціях усе частіше висловлювалися сумніви щодо успіху кампанії, облога здавалася нескінченною, а перспектива взяття Севастополя – примарною.

У цей момент «Morning Herald» публікує статтю, яка йде всупереч панічним настроям. Видання запевняє, що надії на взяття Севастополя не зменшилися, і нагадує читачам, що з самого початку не варто було очікувати швидкої перемоги. Автор статті застерігає від надмірного песимізму, вказуючи на те, що кожен день облоги виснажує російський гарнізон, обстріли та бойові дії спричиняють дедалі більші втрати, а хвороби й нестача провізії погіршують ситуацію всередині міста. Видання висловлює повну впевненість у військовому керівництві та відзначає відвагу, витривалість і дисципліну британських солдатів. Військові, на думку редакції, зробили все можливе, і навіть якщо

¹ *Daily News*. 1854. 04 November. P. 5

Севастополь не буде узятий з першої спроби, це не свідчить про прорахунки у веденні кампанії. Навпаки, це випробування, яке зрештою завершиться перемогою союзників. Тим не менш, наприкінці автор зауважує, що не варто забувати про те, що британська нація платить страшну ціну за досягнення цілей кримської кампанії, і що суспільству ще належить усвідомити весь масштаб подій та пролитої крові.¹

Згодом у «Morning Herald» з посиланням на урядове видання «Gazette Extraordinary» було оприлюднено офіційні дані про втрати британців у Балаклавській битві: 365 поранених і 190 загиблих (загалом 555 осіб).² Російська сторона повідомляла про близько 500 загиблих і поранених у британських лавах та 550 втрат з власного боку.³ Хоча цифри дещо відрізнялися, що могло свідчити про труднощі ведення точного обліку втрат, вони залишалися в межах одного порядку і загалом не були надто великими, особливо порівняно з іншими битвами Кримської війни.

Учасник атаки легкої кавалерії у своєму листі, який був опублікований у пресі, зазначав, що вищі командні кола Великої Британії визнали цю атаку «нечуваним подвигом», який мав значний «моральний ефект» і справив враження на російську армію. Водночас автор критикує видання «Times», яке систематично зображувало російських військових як слабких і неорганізованих, що насправді не відповідало дійсності та створювало хибні враження.⁴ Такий підхід не лише применшував військові досягнення британських і союзних солдатів, а й породжував невинуватий тиск на армію та командування. Публікація подібних листів у пресі була поширеною практикою, оскільки вони надавали читачам безпосереднє бачення подій з фронту від безпосередніх учасників бойових дій.

Спеціальний кореспондент від «Daily News» покладав головну провину за невдалий опір російській атаці на османських союзників. Як зазначав

¹ *Morning Herald*. 1854. 09 November. P. 4

² *Ibid.* 13 November. P. 4

³ *Ibid.* 10 November. P. 5

⁴ *Ibid.* 14 November. P. 4

кореспондент, турки, побачивши наступаючого противника, впали в паніку та почали безладно стріляти, часто не влучаючи у ворога. Росіяни зайняли їхні редуты без серйозного опору, захопивши 12 гармат, що поставило британців у скрутне становище. Оборона британських позицій призвела до серії кавалерійських атак, серед яких виділялася атака Легкої кавалерії. За описом очевидця, британська кавалерія атакувала на шаленій швидкості, а «земля тремтіла від звуку тисячі копит». Російська кавалерія, чисельно переважаючи британців у співвідношенні майже три до одного, прийняла виклик. У результаті відбувся жорстокий бій, в якому британці зазнали значних втрат. Битва тривала впродовж восьми годин, хоча періоди активних бойових дій змінювалися паузами. Наприкінці дня російські війська утримували частину захоплених редутів, а британці не змогли повністю вибити їх із зайнятих позицій.¹

Те, що міцно вкоренилося у свідомості британців, як прояв сміливості та мужності, насправді було жахливою помилкою, якої ніколи не мало бути. Наказ головнокомандувача Фіцроя Раглана був сформульований надто нечітко й залишався незрозумілим для командирів на місці, зокрема для командувача Британською кавалерією Джорджа Лукана та командира Легкою кавалерією Джеймса Кардигана, між якими існувала особиста ворожнеча. Через відсутність взаємодії між ними і спроб уточнити наказ, Легка бригада здійснила прямий наступ на укріплену російську позицію під щільним перехресним вогнем. Цей крок обернувся важкими втратами, після яких Британська кавалерія так і не змогла повною мірою відновити свою боєздатність до кінця кампанії.²

Щойно в британській пресі почали з'являтися детальні звіти про Балаклавську битву, а редакційні коментарі почали формувати перші оцінки цих подій, як майже одночасно надійшли офіційні повідомлення про новий бій – битву під Інкерманом, що відбулася 5 листопада. Перші звістки про цей бій були вкрай тривожними, а характер повідомлень свідчив про значні втрати союзників. Отже, інформаційний простір британських газет одразу ж опинився під впливом

¹ *Daily News*. 1854. 14 November. P. 5-6

² Royle T. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856*. – P. 300-301

нової воєнної події, що затьмарила навіть ще не до кінця осмислені результати Балаклавської битви.

Офіційна інформація про битву під Інкерманом з'явилася у британській пресі 16 листопада 1854 р. у вигляді телеграфного повідомлення від герцога Ньюкаслського, який отримав звістку від фельдмаршала Раглана. Повідомлення зазначало, що 5 листопада російська армія значними силами атакувала правий фланг британських позицій під Севастополем. Основний удар припав на Другу дивізію, Гвардійську бригаду Першої легкої дивізії, Четверту дивізію та частину Третьої, а згодом у бій вступили французькі підрозділи під командуванням генерала П'єра Боске, які відіграли вирішальну роль у досягненні успіху союзників. Битва мала запеклий характер і тривала до полудня, коли російські війська були остаточно відбиті та змушені відступити, залишивши на полі бою значні втрати. За словами лорда Раглана, кількість російських військ значно перевищувала сили союзників, а їхні втрати виявилися дуже великими. Водночас він визнавав, що і британська армія зазнала значних втрат. Окремо у повідомленні наголошувалося на відмінній стійкості британських військ перед чисельно переважаючим противником.¹

Кореспондент британської преси, описував битву під Інкерманом як одну з найкривавіших за всю сучасну історію, порівнюючи її з битвами Наполеонівських воєн – під Аустерліцом і Лейпцигом. Він наголошував на тому, що російська атака, розпочата вдосвіта 5 листопада, була неочікувано масованою, що дозволило ворогу прорватися в центр британського табору та тимчасово зайняти кілька важливих позицій. Особливу увагу кореспондент приділяв туманній погоді, яка заважала розрізняти ворожі маневри, поки ті не наближалися майже впритул. Союзні війська, за його словами, опинилися у вкрай складному становищі, і тільки завдяки підкріпленням французів вдалося переломити хід битви. Він також підкреслював жорстокість бою, зазначаючи, що росіяни проявили неймовірну завзятість, кидаючись у атаки хвиля за хвилею,

¹ Daily News. 1854. 16 November. P. 5

попри величезні втрати. Однак зрештою вони були змушені відступити, залишивши поле бою всіяним тисячами загиблих. На завершення кореспондент змалював моторошну картину після битви: «12 000 убитих і поранених англійців, французів і росіян лежали на висоті, і стогони й крики агонії лунали звідусіль», тоді як російська артилерія продовжувала хаотично обстрілювати місцевість, вражаючи як своїх, так і ворожих поранених.¹ Таке детальне змалювання битви з використанням художніх засобів журналісти застосовували як прийом, покликаний створити ефект присутності читача на полі бою та викликати в нього сильні емоції.

Битва під Інкерманом часто описується як одна з так званих «солдатських битв», оскільки щільний туман, у якому вона відбувалася, фактично позбавив генералів можливості ефективно керувати діями на полі бою. Це перетворило сутичку на серію нескоординованих локальних атак і контратак, у яких ініціатива повністю переходила до рядових солдатів. Війська обох сторін часто змішувалися між собою, що призводило до великої кількості рукопашних сутичок, плутанини й навіть випадків, коли російські солдати випадково вбивали своїх.²

Як зауважує Баумгарт, для сучасного дослідника особливо складно аналізувати розповіді про Інкерманську битву, оскільки більшість з них походить від очевидців, що, ймовірно, перебільшували або домислювали деталі. Через густий туман 5 листопада вони навряд чи могли бачити все те, що описували.³

Газетні публікації, що з'явилися після битви під Інкерманом, відображали зростаючу тривогу британського суспільства щодо стану справ на фронті. Редактори газет відкрито висловлювали сумніви щодо доцільності продовження кампанії в її теперішньому вигляді: «фактично, ми лише посилаємо більше людей помирати, як померли їхні попередники на земляних роботах перед Севастополем.» У своїх статтях вони наголошували, що кожен наступний такий

¹ *Morning Herald*. 1854. 23 November. P. 5-6

² Tate T. *Short History of the Crimean War*. – P. 78

³ Baumgart W. *Crimean War: 1853-1856*. – P. 145

«тріумф», як 5 листопада, призводить лише до жахливих людських втрат, а ситуація на фронті не поліпшується, а навпаки – стає дедалі критичнішою. Газети також піднімали питання політичної відповідальності й закликали суспільство до активних дій, щоб змусити уряд або піти у відставку, або ж нарешті вжити рішучих заходів, які відповідали б масштабу кризи. Відчувалося, що в пресі починає домінувати не просто занепокоєння, а розчарування і навіть обурення, яке могло перерости в ширшу суспільну реакцію на хід війни.¹

Битва під Інкерманом, хоча й завершилася перемогою союзників, мала вкрай важкі наслідки для британської армії. В ході бою було вбито 462 британських солдатів, серед яких 43 офіцери, ще 1952 отримали поранення, а 191 військовий зник безвісти. Загальна чисельність боєздатних військ скоротилася до 12 тисяч осіб, що значно ускладнювало подальше ведення бойових дій та оборону позицій.² Незважаючи на значну перевагу в чисельності, росіяни не змогли досягти поставленої мети та змушені були відступити, зазнавши катастрофічних втрат. Їхні загальні втрати оцінювалися у 8 тисяч чоловік, з яких близько 5 тисяч загинули на полі бою.³ Це значною мірою було зумовлено поганою координацією та слабким командуванням російських військ, які діяли розрізнено та не змогли використати чисельну перевагу. Додаткові складнощі створювала туманна погода, яка ускладнювала орієнтування на місцевості. Тим не менш, у підсумку ця трагічна перемога виснажила британську армію, що поставило під сумнів її здатність ефективно протистояти ворогу в довгостроковій перспективі.

Газетні видання не лише висловлювали занепокоєння станом армії, а й переходили до різкої критики військового командування та уряду. Особливо засуджували тих, хто, не маючи необхідних якостей і компетентності, займав ключові посади, віддаючи накази, які призводили до величезних втрат. Журналісти наголошували, що некомпетентність і нерішучість влади – це

¹ *Morning Herald*. 1854. 20 November. P. 4

² *Daily News*. 1854. 23 November. P. 2

³ *Morning Herald*. 1854. 23 November. P. 5

найгірша з усіх можливих вад, адже вона призводить до безглузвих жертв і не дає жодних результатів. Преса вказувала, що британські війська відправлялися на завдання без достатніх сил і ресурсів, що робило їхню місію фактично нездійсненною.

Редактор газети «Morning Herald» звертав увагу на те, що, на відміну від британського уряду, який діяв нерішуче й повільно, російський імператор робив усе можливе для зміцнення своїх позицій у Криму. Він розумів, що утримання Севастополя в умовах облоги двох найсильніших армій Європи матиме величезне значення для його престижу як у самій Російській імперії, так і на міжнародній арені. Журналіст наголошував, що цар витрачав величезні кошти на посилення оборони Севастополя, надсилав туди найкращих генералів, демонструючи, наскільки важливою була для нього ця війна. Газета з гіркотою відзначала, що поки Микола I мобілізував усі доступні сили, британське керівництво зволікало, дозволяючи військам виснажуватися від холери, битв і нестачі ресурсів.¹

Отже, оборонні бої під Балаклавою та Інкерманом стали важливими епізодами Кримської війни, які не лише засвідчили стійкість британських і французьких військ, а й виявили серйозні проблеми із військовим забезпеченням британської армії. Попри всі зусилля російських військ вибити союзницьку армію з Кримського півострова, вони зіткнулися з тим, що їхніх сил виявилось недостатньо для досягнення цієї мети, що означало неминуче затягування війни. Британська преса активно висвітлювала ці події, проте постійний брак достовірної інформації безпосередньо з фронту та значні затримки в її надходженні спричиняли плутанину й поширення панічних настроїв. Жахливе враження справляли численні жертви, адже навіть перемоги союзницької армії супроводжувалися величезними людськими втратами, що лише посилювало суспільні сумніви щодо перспектив кампанії. Недостатня організованість кампанії та величезні втрати серед британських солдат стали підґрунтям для

¹ *Morning Herald*. 1854. 23 November. P. 4

різкої критики уряду в пресі, яка звинувачувала владу в некомпетентності та нездатності ефективно керувати війною.

Отже, у цьому розділі було розглянуто вступ Великої Британії у Кримську війну, а також перші значущі бойові події, що стали об'єктом уваги британської преси. Аналіз показав, як преса не лише фіксувала хід кампанії, а й активно впливала на суспільні настрої та політичну атмосферу в країні.

Уже на етапі ухвалення рішення про вступ у війну британський уряд зазнавав критики за надмірну зваженість і нерішучість. Газети відкрито заявляли, що саме їхній тиск змусив уряд перейти до рішучих дій. Це свідчить про те, що преса усвідомлювала себе як чинник формування громадської думки та використовувала цю роль для впливу на політичні процеси.

Втім, попри підтримку самої ідеї війни, її підготовка та реалізація виявилися млявими й неорганізованими. Кампанія розпочалася із запізненням, у складних кліматичних умовах, без належного постачання, що вже на ранніх етапах призвело до масових втрат від хвороб. Очікування швидкої перемоги не справдилися, а преса, що розраховувала на оперативне інформування, натомість зіткнулася з інформаційним вакуумом. Влада обіцяла прозорість, але не змогла забезпечити стабільний потік офіційних новин, що лише посилювало чутки, паніку та недовіру. У деяких випадках публікації базувалися на російських джерелах інформації, що викликали тривожні настрої в британському суспільстві.

На прикладі висвітлення висадки в Криму, штурмів Севастополя та оборонних боїв чітко простежується еволюція наративу – від піднесеного патріотизму до тривожної, а подекуди гнівної критики. Газети вже не лише коментували події, а відкрито ставили питання щодо компетентності уряду та його здатності вести війну. На тлі зростаючих труднощів дедалі частіше лунали заклики до зміни влади як єдиного шляху виправити ситуацію. Таким чином, перші місяці війни заклали підґрунтя для майбутньої політичної кризи в самій Великій Британії, яка визрівала під постійним тиском громадської думки, формованої пресою.

РОЗДІЛ 3

ЗИМОВА КРИЗА ТА ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛОНДОНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

3.1. Суворі кримська зима

Зима 1854-1855 рр. стала одним із найважчих випробувань для союзницької армії під час Кримської війни. Початковий план союзників передбачав швидку кампанію. Британсько-французький експедиційний корпус вважав захоплення Севастополя справою кількох днів, після чого передбачалося схилити російського імператора до переговорів і таким чином завершити війну.¹ Проте реальність виявилася набагато складнішою. Опір російських військ, проблеми з постачанням, велика смертність від хвороб і початок холодного сезону призвели до неочікуваної затяжної облоги.

Труднощі, які спричинив зимовий період для людей і тварин, особливо в незахищеному від сильних вітрів британському таборі, увійшли в англійську історичну свідомість як одна з найбільших драм Кримської війни.² Негода завдала тяжких втрат військам, які не мали належного зимового спорядження та укриттів. Раптовий і руйнівний шторм 14 листопада 1854 р. став одним із перших ударів, що загострили кризу в союзницькому таборі. Він знищив армійські запаси, потопив десятки суден і різко ускладнив і без того важке становище військ.

Наслідки цієї зими виявилися катастрофічними: від хвороб і виснаження загинуло більше союзних солдатів, ніж безпосередньо від бойових сутичок. Саме в цей період особливо гостро проявилися проблеми британської армії – погане управління, неефективна система постачання та недостатня турбота про поранених. Події цієї зими викликали широкий резонанс у британській пресі, що стало поштовхом до реформ у військовому керівництві Великої Британії.

¹ Волковинський В. М., Рєєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. – С. 68

² Baumgart W. Crimean War: 1853-1856. – P. 148

З настанням листопада погодні умови в Криму значно погіршувалися. Починався сезон штормів, холодних дощів, сильних вітрів, а іноді випадав навіть мокрий сніг. Як зазначалося в британській пресі, ще з 10 листопада вітер різко посилювався, перетворюючись на справжній ураган. Військові табори союзників, особливо на висотах біля Балаклави, зазнали значних руйнувань, у морі кораблі з великими труднощами утримувалися на якорях.¹

Умови, в яких опинилися британські солдати в Криму, були жахливими. За словами спеціального кореспондента, постійні дощі, холод і бруд перетворювали життя в таборі на щоденне випробування. Намети не захищали від вологи, а земля під ногами швидко перетворювалася на болото. За таких обставин солдати не лише не могли нормально відпочивати, а й поступово виснажувалися від постійних хвороб – періодичних нападів лихоманки, застуд та фізичного виснаження. Кореспондент зауважував, що ці труднощі були настільки тяжкими, що більшість військових, які переживуть зиму, навесні будуть непридатними для подальшої служби.²

Окремою проблемою стало забезпечення табору провіантом та водою. Дорога з Балаклави до позицій союзників була настільки розбита й розмита дощами, що постачання продовольства та амуніції вимагало чималої кількості зусиль. За погіршення погоди дорога могла стати непрохідною для возів, і тоді солдати змушені були самотійно спускатися за своїми пайками. Відсутність колодязів та неможливість їх викопати через скелястий ґрунт ускладнювали ситуацію, оскільки єдиним джерелом води були кілька струмків, які у разі сильного морозу могли замерзнути, і союзне командування не мало готового рішення для подолання цієї проблеми.³

Коли стало зрозуміло, що зимівля в Криму неминуча, а становище британського військового контингенту з кожним днем ставало все гіршим, британський уряд доручив розпочати заходи для покращення умов військових.

¹ *Morning Herald*. 1854. 01 December. P. 5

² *Ibid.*

³ *Ibid.* 12 December. P. 5

Було заплановано відправити тисячу дерев'яних бараків у розібраному вигляді, кожен із яких міг вмістити 200 осіб. Також уряд уклав контракт на поставку 44 тис. комплектів теплої зимового одягу та взуття.¹ Однак, не всі кораблі з необхідними припасами змогли дістатися пункту призначення.

Кульмінацією негоди став потужний шторм 14 листопада, який завдав катастрофічних втрат британській армії. За різними даними, через неgodу було пошкоджено або втрачено від 25 до 30 суден, серед яких були і дороговартісні пароплави з гвинтовим рушієм.² На борту цих кораблів перевозили особовий склад, провізію, зброю з боєприпасами, транспортні засоби, будівельні матеріали для укріплення таборів та інше необхідне обладнання. Найстрашнішим лихом стала загибель пароплава «Принц», який пішов на дно з втратою майже всіх рук – з екіпажу зі 150 осіб було врятовано лише шістьох. Саме цей корабель перевозив вище згадані комплекти зимового одягу. Таким чином, британська армія втратила «все, що було найбільше потрібно».³ Шторм справив велике враження на сучасників, тому його зображення можна знайти на численних картинах та гравюрах того часу. (Див. додаток № 6)

Негода ще більше загострила існуючі проблеми поганого управління, неефективної системи постачання та недостатньої медичної допомоги, і таким чином, союзницька армія опинилася у критичному становищі напередодні зимівлі в Криму. Ускладнення умов життя на фронті призвело до різкого зростання кількості хворих на холеру, кишкові хвороби та лихоманку, які масово потрапляли до госпіталів на Кримському півострові, а також у Варні та Скутарі. Через нестачу ресурсів і персоналу ці заклади швидко ставали переповненими, а умови перебування в них лише поглиблювали страждання солдатів.

У британській армії фігурою, яка набула виняткового символічного значення в цій кризі, стала Флоренс Найтінгейл – «дама з лампою», як її згодом називали солдати. Вона прибула до військового шпиталю в Скутарі наприкінці

¹ *Daily News*. 1854. 04 December. P. 4

² *Ibid.* 30 November. P. 5

³ Royle T. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856*. – P. 335-336

1854 р. разом із групою власноруч відібраних 38 медичних сестер. Її місія була першою спробою централізованого й організованого жіночого догляду за пораненими в британській армії. Хоча Найтінгейл часто приписують провідну роль у зниженні смертності серед поранених завдяки її зусиллям із впровадження гігієнічних практик, покращення харчування та догляду, насправді суттєве покращення відбулося лише навесні, коли умови життя в таборах значно поліпшилися та було налагоджено постачання. Тим не менш, її рекомендації щодо гігієнічних умов були слухними, а сама вона відіграла важливу роль у розвитку сестринської справи.¹

У британській пресі її постать швидко набула статусу легенди. Газети описували, як вона з лампадкою в руках обходила нічні палати, створюючи образ, що закарбувався в масовій уяві як уособлення турботи й жіночого героїзму. Солдати називали її «нашою доброю леді», а на батьківщині вона стала національним символом гуманізму і жертвності.²

У російській армії схожу роль відіграла дочка моряка з Севастополя – Дар'я Лаврентіївна Михайлова, яка увійшла в історію як Даша Севастопольська. Вона з власної ініціативи вирушила до обложеного Севастополя аби допомагати пораненим. За свої старання, вона єдина з сестер милосердя «нижчого звання» була нагороджена золотою медаллю «За старанність»³.

Також, вагомим був вклад засновника польової хірургії Миколи Пирогова, який активно впроваджував наркоз і гіпсові пов'язки, а також займався організацією системи догляду за пораненими. Він також відомий тим, що почав застосовувати у військовій практиці принцип сортування, розподіляючи поранених на три групи: важкопоранених, яких можна було врятувати наданням негайної медичної допомоги; легкопоранених, які могли почекати з отриманням

¹ Hinton M. Victory over Disease: Resolving the Medical Crisis in the Crimean War, 1854-1856. – P. 230

² *Morning Herald*. 1855. 08 January. P. 3

³ Волковинський В. М., Ресент О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. – С. 64-65

лікування; тих кого вже не можна врятувати відвозили в будинок відпочинку, де про них піклувалися фельдшери, медсестри і священники до самої смерті¹.

Британська преса гостро критикувала уряд за його нерішучість і прорахунки, які призвели до важкого становища армії взимку 1854-1855 рр. Як зазначав у передовій статті редактор газети «Morning Herald» затягування з оголошенням війни в 1853 р. та марні дипломатичні спроби домовитися з російським самодержцем лише дали супротивнику фору в підготовці, тоді як британська армія вирушила на фронт без необхідної підготовки напередодні зими. Без належного постачання, теплого одягу, медикаментів та достатньої кількості лікарів – у таких суворих умовах втрати від хвороб зростали настільки, що часом сягали кількості 30-35 ос. на день.² Підсумовуючи стан просування Кримської кампанії редактор писав: «Ці дії коштували нам 20 тис. найкращих солдатів світу і залишили нас 1 грудня так само далеко від нашої мети – взяття Севастополя – як ми були 1 вересня».³

Британський уряд прагнув приховати реальний стан справ у Криму, применшуючи масштаби катастрофи в армії та запевняючи, що війська отримують все необхідне. Проте потік листів і повідомлень від спеціальних кореспондентів із фронту розкрив жахливу правду: війська опинилися в пастці холоду, голоду та хвороб. Газети швидко підхоплювали ці відомості, а редактори влаштовували шквал критики, який мав спонукати владу вирішити катастрофу, яка загрожувала перетворитися на велику плату життями солдат.

Навіть прихильна до уряду газета «Times», яка раніше підтримувала всі рішення уряду, змушена була визнати масштаб катастрофи. У своїй передовій статті, яку процитувала газета «Morning Herald», видання відкрито заявило, що через незграбність, повільність і байдужість міністрів армія в Криму опинилася на межі знищення. «Times» наголошувала, що «найблагородніша армія, яку коли-небудь відправляла Англія з цих берегів, була принесена в жертву великій

¹ Royle T. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856*. – Pp. 287-288

² *Morning Herald*. 1854. 18 December. P. 5

³ *Ibid.* 04 December. P. 5

недбалості.» Отже, газета, яка раніше була рупором офіційної позиції, тепер очолила хвилю народного обурення, називаючи міністрів головною загрозою для країни й заявляючи, що війна ведеться з «некомпетентністю, млявістю та дурістю».¹ Красномовною також була карикатура опублікована в тижневику «Punch» (Див. додаток № 7) на якій було зображено двох замучених солдатів у літній обдертій формі під час зимового морозу між якими стався наступний діалог:

«– Ну, Джек! Ось добра новина з дому. Ми отримали медаль.

– Це дуже добре. Можливо, одного з цих днів у ми отримаємо пальто, на яке можемо її прикріпити!»

На тлі зростаючої кризи довіри до уряду в британській пресі почали з'являтися все більш критичні матеріали щодо його дій. Звіти кореспондентів та редакційні статті дедалі частіше наголошували на нездатності урядовців ефективно керувати військовою кампанією. Це спричинило дискусії про необхідність змін у вищому керівництві країни.

Якщо газета «Daily News» висловлювала помірковану позицію, стверджуючи, що «сам факт війни не виключає можливість зміни адміністрації»², то «Morning Herald» зайняла набагато радикальнішу позицію. У передовій статті редактор газети закликав британських громадян «збиратися і шанобливо передати престолу свої серйозні заперечення проти того, щоб на чолі рад її величності залишався державний діяч ... чиє управління було відзначене лише катастрофою.» Видання прямо заявляло, що війна проти «деспотизму» потребує впевненого й компетентного керівництва, а чинний прем'єр-міністр може принести Англії лише поразки й приниження. Крім того, його перебування при владі було небезпечним для майбутнього держави.³ Такий заклик став вираженням загальної тривоги щодо майбутнього Великої Британії в умовах безладного управління та катастрофічних наслідків війни.

¹ *Morning Herald*. 1854. 25 December. P. 4

² *Daily News*. 1854. 16 December. P. 5

³ *Morning Herald*. 1855. 02 January. P. 4

Преса не припиняла нищівної критики уряду протягом усього січня, наголошуючи на відповідальності посадовців за численні втрати. Як писала одна з газет, «в усі години дня і в усі години ночі, поки все це відбувається, наша армія в Криму гине».¹

Кульмінацією політичної кризи стало засідання парламенту 29 січня 1855 р., коли Джон Артур Робак, член парламенту від виборчого округу Шеффілд та незалежний віг, вніс пропозицію про створення спеціального комітету для розслідування ведення війни. Це стало сигналом, що уряд остаточно втратив підтримку. Члени коаліційного кабінету почали подавати у відставку, сам лорд Джордж Абердин розуміючи, що його позиції незахищені, також пішов із посади.

Преса наголошувала, що відставка міністрів не означає, що їм вдасться уникнути відповідальності. Газети прямо заявляли, що парламент зобов'язаний провести розслідування, а колишні урядовці перебувають у становищі підсудних, а будь-які спроби повернення до влади екс-міністрів засуджуватимуться як неприйнятні.² Тож, після краху кабінету лорда Абердина постало нове завдання – сформувати уряд, який зможе відновити довіру суспільства та взяти на себе відповідальність за подальший хід війни.

Після того, як стало відомо, що новим прем'єр-міністром Великої Британії став віконт Генрі Джон Темпл Пальмерстон, реакція преси була доволі стриманою, а подекуди й скептичною. Багато видань, аналітичні огляди яких опублікувала «Daily News», відзначали, що хоча Пальмерстон відомий своєю енергійністю та рішучістю, його прихід до влади навряд чи призведе до кардинальних змін. Основне занепокоєння полягало в тому, що новий прем'єр, попри свою популярність серед громадськості, ймовірно, лише продовжить політичний курс попереднього кабінету, не здійснивши необхідних реформ для покращення становища армії та ведення війни.³

¹ *Morning Herald*. 1855. 29 January. P. 4

² *Daily News*. 1855. 29 January. P. 4

³ *Ibid*. 01 February. P. 2

Власне, саме так і сталося, що спричинило так звану «кризу міністерства». Формуючи новий уряд, віконт Пальмерстон намагався об'єднати в ньому членів попереднього кабінету, однак це виявилось серйозною проблемою, оскільки вони, після падіння свого уряду, перебували у стані конфлікту. Через це процес формування нового кабінету затягнувся, а Великобританія, перебуваючи у стані війни, протягом майже тижня залишалася без дієздатного уряду. Це викликало значне занепокоєння, посилюючи критику на адресу влади та загострюючи загальну кризу довіри.

Як і очікувалося, новосформований уряд не приніс змін. «Morning Herald» із тривогою відзначала, що замість необхідного оновлення країна отримала відновлену коаліцію, яка вже довела свою неспроможність керувати війною. Видання саркастично порівнювало її з «інкубом», що продовжує тиснути на країну, попри всі спроби суспільства його позбутися. Скептицизм щодо нового уряду пояснювався його внутрішньою розрізненістю. Піліти та віги, які змушені були працювати разом, зберігали глибокі суперечності й не мали спільного бачення подальших дій. Висловлювалися припущення, що між міністрами існують серйозні суперечки щодо воєнних цілей і стратегії ведення бойових дій. «Morning Herald» передбачала, що ці розбіжності неминуче призведуть до конфліктів, які дестабілізують уряд. Газета прогнозувала, що новий прем'єр-міністр Генрі Пальмерстон буде змушений позбутися опонентів у кабінеті або сам опиниться під тиском і подасть у відставку.¹

Водночас історіографія не покладає всю відповідальність виключно на уряд. Як зазначає Г'ю Смолл, британське вище командування у своїх депешах неправдиво звітувало про реальний стан справ, а головнокомандувач лорд Раглан відмовлявся визнавати, що ситуація залишається критичною, створюючи ілюзію контролю над ситуацією.²

З іншого боку, Тревор Ройл звертав увагу на глибші структурні проблеми, які стали причиною військової кризи. Він вказував на неефективність та

¹ *Morning Herald*. 1855. 09 February. P. 4

² Small H. *The Crimean War: Europe's Conflict with Russia*. – P. 153-154

бюрократичну неповороткість Комісаріатського департаменту, що відповідав за постачання армії. Логістичні питання, які мали бути вирішені заздалегідь, відкладалися до останнього моменту, що спричинило хаос у забезпеченні військ.¹

Орландо Файджес доповнив цю картину, вказуючи на складність бюрократичної системи, що фактично паралізувала постачання. Жоден вантаж не міг покинути порт, доки не була оформлена складна системи бланків і дозволів, які потрібно було заповнювати в трьох примірниках. Це призводило до того, що ящики з продовольством і тюки з сіном залишалися на причалах тижнями, а згодом псувалися, не діставшись до армії. Водночас він зазначав, що проблема полягала не лише в організаційних недоліках. Британські солдати, на відміну від французьких, не мали навичок самостійного забезпечення себе харчами. Оскільки більшість з них походили з міських низів і не мали досвіду сільського господарства, вони не могли пристосовуватися до польових умов, добувати їжу полюванням чи рибальством, як це робили французи.²

Таким чином, ситуація, що склалася, була наслідком сукупності факторів. Британський уряд, вважаючи, що кампанія триватиме недовго, не підготував відповідних механізмів забезпечення армії на випадок затяжної облоги. Коли ж проблема стала очевидною, її вирішення затягнулося через бюрократичні процедури. Військове командування, своєю чергою, не завжди надавало точні дані про реальний стан справ, що заважало прийняттю вчасних рішень. Окрім того, британські солдати виявилися недостатньо підготовленими до життя в польових умовах, що ще більше ускладнило ситуацію. Усі ці проблеми загострилися після згадуваного листопадового шторму, який знищив частину запасів, що мали забезпечити армію в зимовий період.

У цей же час опубліковані в пресі листи з фронту повідомляли про деяке покращення умов британських військових в Криму через сприятливу погоду, однак загальна ситуація залишалася вкрай важкою. Як зазначав один із

¹ Royle T. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856.* – P. 337

² Figs O. *The Crimean War: A history.* New York : Metropolitan Books, 2010. P. 279

кореспондентів, «армія буквально тане день за днем», наводячи такі дані: від 1 грудня 1854 р. до 20 січня 1855 р. було відправлено до госпіталів Скутарі понад 7,8 тис. військових, не включаючи тих, хто залишався у польових шпиталях Балаклави. Окремі полки зазнали катастрофічних втрат, а деякі підрозділи фактично перестали існувати. Крім того, бойові позиції британців продовжували слабшати. Значна частина гармат була зношеною, а їхня заміна відкладалася до «дня остаточного бомбардування», дата якого була невизначеною. Автор із сумом зазначав, що перспективи взяття Севастополя ставали все більш примарними. Також, кореспондент повідомляв про активне будівництво російськими військами другої лінії оборони укріплень навколо Севастополя.¹ Таким чином, Кримська кампанія перебувала на межі краху, оскільки британська армія була не просто виснажена, а зазнала катастрофічних втрат через хвороби та нестачу належного постачання, тоді як російські війська безперервно зміцнювали свою оборону.

Французькі війська, хоча й мали власні труднощі пов'язані з погодними умовами, були краще забезпечені та мали змогу надати британським союзникам необхідну допомогу. Коли дозволяла погода, вони ділилися продовольством, направляли групи солдатів для зведення укриттів і допомагали облаштовувати позиції перед Севастополем, готуючи їх до нового штурму. Крім того, французькі війська взяли на себе частину оборонних обов'язків, займаючи східне крило позицій на Інкерманських висотах, які до цього утримували виснажені британці.²

У газетах, використаних для цього дослідження, будівництво Великої Кримської центральної залізниці в Криму висвітлено недостатньо, однак у контексті зимового періоду Кримської війни не можна оминати увагою цей важливий проект, оскільки він значно покращив британську логістику в умовах важко прохідної місцевості та мінливої погоди. Цю залізничну дорогу можна назвати першою збудованою на території сучасної України залізницею. Процес

¹ *Morning Herald*. 1855. 14 February. P. 5-6

² *Ibid*. 23 February. P. 5

її будівництва зафіксований у тогочасних малюнках і фотографіях. (Див. додаток № 8)

Дізнавшись про серйозні проблеми з постачанням у Криму, шеффілдські залізничні підприємці Семюел М. Пето, Едвард Беттс і Томас Брассі восени 1854 р. запропонували побудувати залізницю для переміщення військ і припасів із гавані Балаклави на позиції під Севастополем. Уряд Великої Британії схвалив цю ініціативу, і в лютому 1855 р. почалося будівництво. Протягом трьох тижнів після прибуття флоту, що перевозив матеріали та людей, залізниця почала курсувати, про що з'явилося телеграфне повідомлення у «Morning Herald».¹ Уже наприкінці квітня ділянка складала 11 км., а згодом мережу розширили до понад 24 км. Особливо життєво необхідною ця залізниця була в ті періоди, коли через дощі земля перетворювалася на багнюку й ускладнювала транспортування припасів звичними засобами. Спочатку залізниця обслуговувалася кіньми, які ходили по дошках, розміщених між рейками. Згодом використовувалися стаціонарні двигуни для того, щоб тягнути вантажі за допомогою тросів. На останніх етапах війни з Британії були привезені локомотиви. Тим не менш, основною тяговою силою лишалися тварини та люди.²

Отже, зима 1854-1855 рр. стала одним із найважчих випробувань для британської армії під час Кримської війни. Кампанія, яка спочатку уявлялася короткотривалою, розтягнулася, а уряд виявився до цього неготовим. До стратегічних прорахунків додавалися глибокі системні проблеми неефективної логістики, бюрократизму в Комісаріатському департаменті, браку координації між військовим командуванням і урядом. Шторм 14 листопада лише погіршив ситуацію, остаточно розкритиши масштаби безладдя.

Жахливі умови, в яких опинилися британські війська, викликали широкий суспільний резонанс у Великій Британії, а преса відіграла ключову роль у донесенні цієї інформації до громадськості. Звинувачення на адресу уряду щодо його бездіяльності та нездатності забезпечити армію всім необхідним

¹ *Morning Herald*. 1855. 10 February. P. 5

² Bektas Y. The Crimean War as a technological enterprise. – P. 235-238

спричинили політичну кризу, що зрештою призвела до відставки кабінету лорда Абердина. Однак зміна уряду не призвела до швидкого вирішення проблем, а криза довіри до влади лише поглибилася. Події цієї зими яскраво продемонстрували, наскільки сильним може бути вплив преси на політичні рішення та громадську думку.

Водночас війна стала поштовхом до змін. В історії медицини з'явилися нові постаті – Флоренс Найтінгейл та Микола Пирогов, які на практиці довели важливість санітарії, системного догляду та організації шпитальної справи. Їхній досвід започаткував важливі реформи. Крім того, залізниця в Балаклаві стала першим прикладом використання залізничного транспорту у військових цілях, заклавши підґрунтя для подальших логістичних змін у європейських арміях.

3.2. Падіння Севастополя

Весна 1855 р. почалася зі звістки про раптову смерть російського імператора Миколи I, яка настала 2 березня (18 лютого за юліанським календарем). У британській пресі цю подію обіграли з іронією, згадуючи відомий вислів самого Миколи про те, що його найнадійнішими союзниками є генерали Січень і Лютий. Один із випусків тижневика «Punch» підписав карикатуру словами: «Генерал Février опинився зрадником» (Див. додаток № 9). Звістка про смерть царя швидко дійшла до Лондона й породила сподівання на завершення війни. Однак новий імператор Олександр II не був налаштований на поступки, а тому зайняв жорстку позицію й відмовився приймати будь-який мир, що міг би принизити Російську імперію.

Протягом весни та літа відбулася низка змін серед головнокомандувачів, які безпосередньо впливали на хід облоги Севастополя. Кампанія затягувалася, забираючи тисячі життів і виснажуючи ресурси воюючих держав, тому політичні лідери дедалі частіше втрачали терпіння й прагнули рішучих змін. У російському командуванні імператор Микола I перед своєю смертю усунув князя Олександра Меншикова з посади головнокомандувача в Криму, призначивши на його місце

генерал-ад'ютанта Михайла Горчакова.¹ У французькій армії головнокомандувач Франсуа Канробер, не витримавши тиск зі сторони імператора Наполеона III, був змушений подати у відставку, а 17 травня на його місце було призначено більш енергійного генерала Жан-Жака Пелісьє.² У британському таборі ключовою подією стала смерть головнокомандувача союзницькою армією Сходу Фіцроя Раглана від холери, яка трапилася 28 червня, після чого армію очолив генерал Джеймс Сімпсон.³ Ці кадрові перестановки засвідчили зміну підходів до ведення кампанії та зростання потреби у швидких результатах

Нововведенням під час весняної кампанії стало запровадження електричного телеграфного зв'язку, який мав на меті з'єднати Крим із Лондоном та Парижем. Після хвилі критики за повільну комунікацію, британський уряд наприкінці 1854 р. погодився на пропозицію компанії R. S. Newall & Company прокласти підводний кабель між Балаклавою і Варною. Однак, через погодні умови прокладання кабелю було відкладене до весняного потепління. Вже наприкінці квітня 1855 р. підводний кабель з Варни до Балаклави був завершений і працював, що дозволило урядам у Парижі та Лондоні отримати прямий телеграфний зв'язок зі своїми арміями в Криму. На противагу традиційним методам зв'язку, за допомогою яких інформація доставлялася за сприятливих умов щонайменше за 9 днів, телеграфні повідомлення йшли близько п'яти годин. Кримський телеграф, як правило, був обмежений військовим і розвідувальним використанням.⁴ Таким чином, союзницька армія вперше отримала змогу швидко передавати важливу інформацію на великі відстані. Однак поряд з перевагами ця технологія створювала загрозу того, що чутливі військові відомості могли бути передані до рук ворога.

Увесь час союзники були зосереджені на підготовці до вирішального наступу. До Криму прибували нові війська, надходили припаси, розширювалися укріплення, копалися нові траншеї, споруджувалися платформи для артилерії та

¹ Baumgart W. *Crimean War: 1853-1856*. – P. 155

² Tate T. *Short History of the Crimean War*. – P. 92

³ Royle T. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856*. – P. 450

⁴ Bektas Y. *The Crimean War as a technological enterprise*. – Pp. 244-246

перевозилися гармати. Війська активно готувалися до великого штурму, який попередньо мав супроводжуватися масованим бомбардуванням Севастополя. Російська сторона теж не залишалася пасивною, активно працюючи над укріпленням оборони. Упродовж цього періоду союзники здійснили п'ять масштабних артилерійських обстрілів міста, які, попри свою інтенсивність, не дали вирішального результату. Лише шосте бомбардування, розпочате 4 вересня, стало по-справжньому руйнівним і підготувало ґрунт для фінального штурму, що завершився падінням Севастополя 8 вересня.¹

У межах цієї бакалаврської роботи, що має обмежений обсяг і конкретну аналітичну спрямованість, розлогий розгляд подій весняно-літнього періоду видається недоцільним. Це не лише розтягнуло б виклад, але й відволікло б від основного фокусу – того, як британська преса реагувала на ключові переломні моменти війни. Саме падіння Севастополя у вересні 1855 р. стало не лише військовим завершенням затяжної облоги, а й важливою інформаційною подією, що активно висвітлювалася в британській пресі.

З настанням осені в британській пресі дедалі виразніше починали звучати нотки розчарування, зневіри й страху повторення старих помилок. Кампанія тривала вже понад рік, однак Севастополь залишався неприступним, а союзники знову наближалися до ймовірної зими в Криму. Як зазначало видання «Daily News», за наявної інформації від генералів з фронту перспектива того, що щось вирішальне відбудеться до повернення весни – мізерна.²

Газетярі активно порівнювали ситуацію з попереднім роком, визнаючи що з того часу союзницька армія все ще й досі не наблизилася до бажаної мети. Видання «Morning Herald» жорстко критикувало уряд Пальмерстона, вважаючи його так само млявим і некомпетентним, як і кабінет Абердина, і стверджуючи, що «та сама неспроможність, яка підготувала катастрофічну зиму 1854 р. знову закладає підвалини подібної катастрофи в 1855 р.»³ Усе це створювало

¹ Baumgart W. *Crimean War: 1853-1856*. – P. 160-169

² *Daily News*. 1855. 06 September. P. 4

³ *Morning Herald*. 1855. 01 September. P. 4

атмосферу інформаційної напруги, в якій військова бездіяльність сприймалася не лише як стратегічна помилка, а як загроза життям тисяч солдатів і моральному авторитету держави.

Загалом, у британській пресі панував скептицизм щодо можливості швидкого завершення кампанії та реальних успіхів союзників. Після тривалих місяців облоги, яка не приносила відчутного результату, навіть позитивні новини сприймалися з недовірою. Так, коли з'явилася телеграфна депеша з Гамбургу від головнокомандувача Михайла Горчакова, у якій йшлося про серйозні пошкодження укріплень Севастополя, редакція «Morning Herald» поставилася до неї з підозрою. Відзначалося, що до цього моменту російська сторона не демонструвала жодних ознак послаблення – ані браку продовольства, ані нестачі людей, а навпаки, виглядала готовою триматися й далі. Газета сумнівалася, що російське командування взагалі мало би схильність повідомляти про подібні труднощі, а тому припускала, що телеграма або є фальшивкою, або ситуація насправді погіршилася набагато швидше, ніж можна було очікувати. У будь-якому разі, попри обережну надію на завершення кампанії, видання не бачило достатніх підстав вважати, що союзники стоять на порозі перемоги. Росіяни, на думку авторів, залишалися такими ж витривалими, організованими й рішучими, як і десять місяців тому.¹

Така реакція була зумовлена загальною інформаційною дезорієнтацією, у якій перебувала британська преса. Попри наявність телеграфного зв'язку, картина подій у Криму залишалася фрагментарною й суперечливою. Тривала тиша з боку британського командування, яка супроводжувала низку невдалих штурмів, сформувала у газет враження про повільний і безперспективний хід кампанії. Офіційні звіти надходили рідко, часто були неповними або затримувалися. У той самий час публіку досягали тривожного характеру російські телеграми, приватні листи солдатів, уривки новин з європейських газет. У результаті навіть обнадійливі новини, які суперечили загальному

¹ *Morning Herald*. 1855. 07 September. P. 4

настрою безнадійної затяжної облоги, викликали підозру або трактувалися як чергове викривлення реальності.

У перший тиждень вересня преса не отримувала жодних офіційних повідомлень щодо подій на фронті. Проте, 9 вересня одночасно з'явилися повідомлення за 5, 6 і 8 вересня про поновлення бомбардування Севастополя, знищення двох російських фрегатів, вибух порохового складу та пожежу в центрі міста. Таке одночасне отримання виданнями новин за кілька днів викликало підозри. Як підкреслює «Morning Herald», ці повідомлення мали бути отримані через телеграф до Військового міністерства поступово із затримкою щонайбільше в один день. Таким чином, якщо судна були підбиті ще 5 вересня, то ця інформація надійшла до Лондона вже наступного дня. Проте, лише 9 числа вона була оприлюднена. Редактор газети дорікав уряду за навмисне зволікання з оприлюдненням суспільно важливої, проте зовсім не стратегічно чутливої інформації. Газета припускала, що ці новини були навмисне притримані, аби дочекатися моменту, коли можна буде повідомити про щось справді гучне й подати це як доказ прогресу.¹

Цей епізод показує не лише, наскільки преса залежала від уряду, а й загалом як працювало поширення інформації в той час. Оскільки саме держава мала монополію на отримання телеграфних повідомлень із фронту й сама вирішувала, що й коли пускати в обіг, видання були змушені покладатися на урядову версію подій. Це давало владі можливість впливати на тон висвітлення війни й підтримувати той образ кампанії, який був їй вигідний.

Також, було оприлюднено офіційне телеграфне повідомлення про те, що в суботу 9 вересня французьким військам вдалося захопити укріплення Малахів курган, яке вважалося ключовою точкою всієї оборонної системи Севастополя. Газета «Daily News» підкреслювала виняткову важливість цієї звістки, називаючи її найбільш значущою з початку облоги, оскільки успішне утримання

¹ *Morning Herald*. 1855. 10 September. P. 4

захоплених позицій могло б окреслити швидкі перспективи завершення Кримської війни.¹

Того ж дня, ввечері військовий департамент отримав телеграфне повідомлення датоване 9 вересня з Криму від генерала Сімпсона, в якому коротко повідомлялося, що «Севастополь знаходиться у володінні союзників»². Перші депеші від головнокомандувачів Пелісьє та Сімпсона лише окреслювали загальні результати операції – російські війська залишили південну частину міста, попередньо підпаливши склади, кораблі й будівлі – однак цього було достатньо, аби викликати в Лондоні «нетерпиму демонстрацію патріотичного почуття». Увесь вечір лунали по черзі дзвони різних церков, британський національний гімн та французька пісня «*Partant pour la Syrie*», яка вважається неофіційним гімном Другої Французької імперії, грали в усіх театрах.³

Упродовж наступних днів британські видання були переповнені публікаціями, які так чи інакше стосувалися Севастополя. Колонки рясніли возвеличувальними оцінками, що прославляли мужність британської армії, а саму подію падіння міста подавали як триумф свободи над деспотизмом, цивілізації над варварством. Перемога сприймалася не просто як військовий успіх, а як моральне й ідеологічне торжество Заходу, що ще більше підносило важливість захоплення російської військово-морської бази. Отже, порівняно з недовірою й розчаруванням, які панували ще кілька днів тому, преса, із появою оптимістичних новин, демонструвала різкий зсув у тональності. Відповідно, характер отримуваних новин впливав на вибір формулювань, за допомогою яких редактори, граючи на емоціях суспільства, прагнули донести свою думку.

Згодом у пресі почали з'являтися докладніші описи захоплення Севастополя. Зокрема було оприлюднено офіційну депешу генерала Сімпсона. У ній повідомлялося, що захоплення Севастополя стало результатом ретельно скоординованої операції, кульмінацією якої став штурм. Після безперервного

¹ *Daily News*. 1855. 10 September. P. 5

² *Ibid.* 11 September. P. 4

³ *Morning Herald*. 1855. 11 September. P. 4

чотириденного бомбардування, яке російський командувач охарактеризував як «пекельний вогонь», було прийнято рішення розпочати наступ. Згідно з домовленістю між союзниками, французькі війська першими атакували Малахів курган, а піднятий над його бастіонами триколор мав стати сигналом для британської атаки на Великий Редан (російські оборонці називали його Третій бастіон) та одночасного французького наступу на центральні й карантинні укріплення. Французи з характерною для них відвагою увірвалися на позиції, які до того вважалися неприступними, і, як наголосив генерал Сімпсон, після здобуття укріплень не були з них вибиті. Побачивши прапор над Малаховим, британські штурмові колони рушили на Редан, однак попри велику мужність, атака зазнала невдачі через щільний фланговий вогонь росіян. Тим не менш, оскільки ключова точка оборони Севастополя була захоплена, російські війська прийняли рішення відступати, підпаливши склади, кораблі та будівлі.¹

Однак, попри офіційні повідомлення, які подавали штурм як скоординовану та виправдану операцію, деякі історики ставлять під сумнів доцільність британської атаки на Великий Редан. Зокрема, Г'ю Смолл наголошує, що цієї атаки взагалі не мало відбутися. Ще до штурму було відомо, що Малахів курган є ключовою позицією в обороні Севастополя, і його захоплення фактично унеможлиблює подальший опір з боку росіян. Більше того, британці вже мали гіркий досвід 18 червня, коли аналогічна спроба взяти Редан завершилася жорстоким побоїщем без жодного результату. Саме тому уряд, розуміючи марність повторної атаки, офіційно заборонив її проведення.² Попри це, штурм усе ж відбувся, і як показали наслідки, став не лише тактичним прорахунком, а й джерелом глибокого морального болю в британському суспільстві.

Окрім офіційних повідомлень, британський читач мав змогу стежити за перебігом подій завдяки репортажам військових кореспондентів. Оскільки власний кореспондент від «Morning Herald» через хворобу не міг спостерігати за

¹ *Daily News*. 1855. 22 September. P. 5

² Small H. *The Crimean War: Europe's Conflict with Russia*. – P. 224-225

подією, газета була вимушена опублікувати лист спеціального кореспондента від «Times». Опис британської атаки на Редан у його викладі просякнутий гіркотою. Він зазначав, що «було б неправдою сказати, що результат нашого нападу не був для нас джерелом глибокої скорботи та приниження, якого не могли компенсувати навіть славетні успіхи наших союзників».¹ За таких обставин складалося враження, що хоча союзникам і вдалося здобути перемогу, захопивши Севастополь, однак останній крок у фінальній битві виявився для британців невдалим, і тому вони почувалися радше переможеними, ніж переможцями, адже не лише не досягли вирішального тріумфу, а й зазнали важких втрат, які затьмарили загальний успіх.

Також, спеціальний кореспондент від «Times» описав останні години перебування російських військ у місті. За його словами, о восьмій годині вечора вони почали тихо залишати Севастополь, заздалегідь підготувавши його до знищення. Близько другої ночі в різних частинах міста почали спалахувати пожежі. За кілька годин серія потужних вибухів сколихнула весь табір союзників, перетворивши місто на палаючу руїну. Описуючи ці сцени, кореспондент писав про стовп густого чорного диму, що, здавалося, «підтримував самі небеса», і вибухи, які лунали протягом усього дня.² Така фінальна сцена знищення надавала падінню Севастополя драматизму, водночас закріплюючи уявлення про жорстокість і фанатичну рішучість росіян не залишити ворогу нічого, крім згарища.

Попри значущість перемоги союзників у Севастополі, досягнуто її було ціною надзвичайно великих людських жертв. Загальні втрати під час фінального штурму становили близько 10 тис. ос., з них приблизно 7,5 тис. – французькі війська, і ще близько 2,5 тис. – британські.³ Втрати такого масштабу, особливо в поєднанні з невдачею британців при штурмі Редану, змушували багатьох сприймати перемогу як болісну й не до кінця повноцінну.

¹ *Morning Herald*. 1855. 27 September. P. 6

² *Ibid.*

³ *Daily News*. 1855. 05 October. P. 2

Загалом, Кримська війна дорого обійшлася всім її учасникам. Втрати сягали колосальних масштабів не лише через сутички на полі бою, а й через хвороби, голод, холод і погане забезпечення. Найбільше втрат зазнала Російська імперія, мобілізувавши приблизно 888 тис. військових, з яких на фронтах у Криму та на інших ділянках служили лише 324 тис. Загальні втрати сягнули 450 тис. осіб, з них 377 тис. – від хвороб і холоду, і лише 73 тис. – у боях. Франція направила до Криму 309 тис. солдатів, втрати склали 95 тис. осіб, з яких 75 тис. загинули від хвороб, а 20 тис. – у боях. Велика Британія мобілізувала 98 тис. солдатів, і хоча лише 4,6 тис. з них полягли в бою, ще 17,5 тис. померли через хвороби та недостатнє матеріальне забезпечення. Туреччина виставила близько 165 тис. військових (з них 35 тис. – у Криму), втратила 21 тис. у боях і ще 25 тис. через хвороби. Сардинське королівство, хоч і направило до Криму 21 тис. солдатів, через малу залученість втратило в бою лише 28 осіб, однак 2 тис. загинули від хвороб.¹ Таким чином, хвороби й умови утримання виявилися набагато смертоноснішими за самі бойові дії, що підкреслює катастрофічну гуманітарну ціну цієї кампанії.

Отже, попри те, що п'ять попередніх штурмів завершувалися безрезультатно, а загальний перебіг облоги викликав дедалі більше зневіри, союзникам таки вдалося досягти переломного моменту. У той час як газети висловлювали переконання, що війна знову затягнеться на зиму, і критикували уряд за недостатню підготовку, новий штурм Севастополя став несподіваним успіхом. Завдяки щойно прокладеній телеграфній лінії новини з фронту надійшли до Лондона й Парижа майже миттєво, позбавивши громадськість інформаційного вакууму та можливих спекуляцій. Газети оперативно повідомили про бомбардування, наступ і, зрештою, падіння Севастополя. Новини спричинили емоційний вибух для суспільства, яке так довго чекало добрих новин.

¹ Clodfelter M. Warfare and Armed Conflicts... - P. 194-195

Проте навіть ця перемога не була безтіньовою. Хоча союзники змогли зламати російську оборону, останній внесок британської армії в цей успіх виявився невдалим і непотрібним. Атака на Великий Редан, що відбулася всупереч урядовій забороні й на тлі вже відомого значення Малахового кургану, перетворилася на криваву та безрезультатну бійню. Саме тому «тріумф» виявився не таким однозначним, він був здобутий високою ціною, залишивши відчуття втрати, а не виключної перемоги.

Таким чином, третій розділ засвідчує, наскільки драматичним і суперечливим був завершальний етап Кримської війни, як у подієвому, так і в інформаційному вимірах. Зима 1854-1855 рр. виявила глибоку неготовність британського уряду до затяжної кампанії, а тому армія була змушена зустріти кримську зиму без належного забезпечення. Постійний шквал критики уряду за нездатність організувати ефективне ведення війни поступово призвів до політичної кризи – відставки кабінету лорда Джорджа Абердина й приходу до влади віконта Генрі Пальмерстона. Втім, великої зміни політики не відбулося, і преса це швидко помітила.

З настанням весни становище на фронті поліпшилося. Бомбардування поновилися, але довго залишалися безрезультатними. Уряди воюючих країн дедалі частіше замислювалися про завершення війни, змінювали командувачів, намагаючись активізувати облогу. Водночас інформаційне забезпечення кампанії, попри проведення телеграфної лінії, залишалося слабким. Перші повідомлення про падіння Севастополя були отримані з неофіційних джерел інформації, а тому були сприйняті з недовірою.

Лише коли факт перемоги підтвердився, газети вибухнули хвилею оптимізму. У публікаціях різко змінилася тональність, тривожні й песимістичні ноти, що звучали при поганих новинах, поступилися піднесенням і героїчним настроєм. Ця емоційна хвиля стала свідченням того, як сильно характер новин впливав на редакційні оцінки.

Так, облогу тривалістю 11 місяців було завершено. Ця довгоочікувана крапка, попри всю складність і суперечливість обставин, стала вирішальною подією Кримської війни.

ВИСНОВКИ

Отже, у цій бакалаврській роботі було проаналізовано, як події Кримської війни 1853-1856 рр. відображалися на шпальтах британських газет, а також якою була роль преси в умовах затяжного збройного конфлікту. Відповідно до поставлених дослідницьких завдань, було сформульовано такі висновки:

По перше, аналіз історіографії засвідчив значний міжнародний науковий інтерес до цієї події, починаючи від загальних оглядів і закінчуючи спеціалізованими працями, зокрема тими, що вивчають роль періодичних видань у формуванні суспільної думки. Огляд існуючих досліджень виявив тенденцію до зростання уваги до аналізу преси як важливого історичного джерела, а також розширення фокусу з домінуючої газети «Times» на менш тиражовані, але не менш інформативні видання.

Щодо української історіографії, варто зазначити, що, попри важливість Кримської війни для історії регіону, кількість праць, присвячених цій темі, поки що є відносно невеликою порівняно з історіографією інших держав-учасниць. Проте, спостерігається зростаючий інтерес до вивчення різних аспектів цього конфлікту.

Проведений аналіз джерельної бази підтвердив її потенціал для вивчення того, як британська преса інформувала суспільство про Кримську війну та формувала уявлення про її перебіг, причини та наслідки. Використання різнопланових видань – від офіційного урядового органу до ліберальних щоденних газет та сатиричного тижневика – дозволило отримати багатогранне уявлення про інформаційне поле Великої Британії під час конфлікту.

По друге, висвітлення ключових подій війни у британській пресі відзначалося значною емоційністю та активною участю редакторів у формуванні публічного настрою. Газети зустріли оголошення війни з ентузіазмом, оскільки ще до офіційного вступу Великої Британії активно закликали до протистояння Російській імперії. Війна сприймалась як справедлива справа – захист

європейського миру та відповідь на агресивну політику «деспота», що нехтував міжнародним порядком.

На тлі цього, редакції критикували затягнутий вступ до війни та млявість урядових дій. Початок Кримської кампанії супроводжувався закликами до рішучого удару по Севастополю – важливій базі російського флоту, яка символізувала військову міць імперії. Особливого емоційного забарвлення кампанії надавав мотив помсти за «Синопську різанину». Таким чином, наступ на Севастополь набував для британської громадськості не лише стратегічного, а й морального значення – як акт справедливого покарання та відновлення честі нації.

Попри початкову підтримку, уже перші втрати під час битви на Альмі породили сумні нотки у газетній риторичі. Очікування стрімкого успіху змінилися розчаруванням після провалу першого штурму Севастополя. Балаклавську та Інкерманську битви зображали героїчно, але зі смутком через великі втрати. З наближенням зими посилювалася критика уряду, який не підготував армію до суворих умов.

Хоч завершення облоги Севастополя принесло полегшення, пресі була властива подвійна тональність: радість від перемоги та гіркота через численні жертви, яких, на думку газет, можна було уникнути за належного планування. Впродовж усієї кампанії публікації нерідко містили суперечливі відомості та неперевірені чутки, що також впливало на сприйняття війни читачами.

По третє, механізми формування інформації у британській пресі під час Кримської війни були різноманітними, а доступ до даних – нерівномірним. На початковому етапі кампанії більшість новин надходила з російських джерел інформації та швидко поширювалася телеграфом по всіх європейських державах. Російська імперія мала перевагу в інформаційній сфері, адже першою налагодила оперативний зв'язок із театром бойових дій через телеграфну лінію в Одесі та вже за 6 днів отримувала актуальну інформацію. Натомість Сполучене королівство отримувало новини з фронту щонайменше за 9 днів, коли російська версія подій вже встигала поширитися рештою преси, зокрема і британською.

Отже, британській публіці доводилося задовольнятися російською пропагандою сумнівного та тривожного характеру.

З 1855 р. ситуація змінилася, оскільки союзники проклали власну телеграфну лінію до Криму, що дозволило інформувати Лондон та Париж про реальний стан справ на фронті із затримкою в один день. Важливо зауважити, що телеграфне сполучення залишалося здебільшого прерогативою вищих військових чинів, а більшість інформації надходила традиційними каналами – морем та суходолом.

Офіційним джерелом інформації залишалася урядова газета, де з'являлися телеграми, депеші командування та списки поранених.

Важливу роль відігравала також міжнародна кореспондентська мережа. Газети, на кшталт «Morning Herald» і «Daily News», мали постійних представників за кордоном, маючи свої офіційні та приватні канали інформації на місцях, повідомляли Лондонську редакцію про просування кампанії. Крім того, видання часто використовували у своїх номерах вирізки з іноземної преси, включаючи урядові газети.

Кримська війна спричинилася до появи такого феномену як військове кореспондентство, тому особливу вагу мали репортажі з Криму, які надсилали власні військові кореспонденти. Вони часто були емоційно насиченими, з елементами художнього опису, що мало на меті занурити читача в атмосферу війни та викликати почуття моральної відповідальності за війну, що в свою чергу мало схилити британське суспільство до підтримки армії.

Значне поширення отримали й листи безпосередніх учасників бойових дій. Особливо активно їх публікували під час зимової кризи, як свідчення викриття урядової брехні про те, що британська армія була забезпечена всім необхідним, а також для посилення емоційного забарвлення критики того самого уряду.

По четверте, британська преса чинила вплив на урядову політику в період Кримської війни. Періодичні видання не лише активно підтримували ідею вступу Великої Британії у війну, а й певною мірою спричинили його. Уряд тривалий час намагався уникнути відкритого конфлікту, натомість газети вели

послідовну кампанію на користь втручання, різко засуджуючи зволікання та затягування дипломатичних переговорів. Уже після початку війни, коли британське керівництво в Лондоні демонструвало пасивність, а військові дії розгорталися повільно, преса знову тиснула на уряд із вимогою перейти до рішучої наступальної стратегії – зокрема, розпочати Кримську кампанію.

Особливо посилилася критика після початку зими 1854-1855 рр., коли виявилася повна відсутність належного забезпечення армії. Газети звинувачували уряд у недбальстві, халатності та нездатності організувати постачання. Саме в цей період преса почала відкрито закликати до відставки чинного уряду. У підсумку, така інформаційна атака сприяла падінню кабінету лорда Джорджа Абердина. Таким чином, преса не лише коментувала хід подій, а й реально впливала на формування та зміну урядової політики в умовах війни.

По п'яте, газетні публікації відзначалися високою емоційністю, яка змінювалася відповідно до змісту новин. Повідомлення про вступ Великої Британії у війну або початок Кримської кампанії супроводжувалися піднесенням тоном, ентузіазмом та гордістю за участь країни в конфлікті. У такому ж урочистому стилі писалося і про британських солдатів, яких змальовували як мужніх, благородних і героїчних, та їхні тріумфальні здобутки у битвах. Натомість новини про значні втрати, невдачі або проблеми на фронті мали похмуре та тривожне емоційне навантаження. Особливо драматичними були газетні публікації взимку 1854-1855 рр., коли становище армії стало критичним.

Окрім цього, газети час від часу звертали до патріотичних почуттів британців, підкреслюючи важливість національної єдності та просуваючи ідею про почесність військової служби. Образ війни загалом залишався стабільним. Вона інтерпретувалася як боротьба цивілізованого світу проти деспотизму. Російську імперію зображали агресивною, варварською силою, а британських солдатів – носіями порядку й честі, які прийшли на допомогу слабшому союзнику.

Із початком бойових дій романтизований образ війни почав поступово витіснятися усвідомленням масштабності людських втрат. Війну як таку не

заперечували, її продовжували вважати необхідною, але дедалі чіткіше звучала критика на адресу уряду, що через його млявість і нерішучість Велика Британія зазнала величезних втрат, яких можна було уникнути за належної організації кампанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. *Daily News*. 1854-1855. *The British Newspaper Archive*. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/daily-news-london?msocid=1dbf844fffb6627609ca9688fee16381> (дата звернення: 22.04.2025)
2. *Morning Herald*. 1854-1855. *The British Newspaper Archive*. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/morning-herald-london> (дата звернення: 22.04.2025)
3. *The London Gazette*. 1854-1855. *The Gazette*. URL: <https://www.thegazette.co.uk/awards-and-accreditation/content/100497> (дата звернення: 22.04.2025)
4. *The Punch, or the London Charivari*. Vol. 27-28. 1854-1855. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/search?query=Punch&and%5B%5D=year%3A%5B1853+TO+1856%5D> (дата звернення: 22.04.2025)

ЛІТЕРАТУРА

5. Вєтохіна В. Катерина II й зовнішня політика Росії у другій половині XVIII ст. *Дослідження і розвідки з історії та соціально-гуманітарних дисциплін : зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2018. Вип. 16. С. 5-18.
6. Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.
7. Галушко О. Участь козаків Чернігівського полку у війнах Росії з Туреччиною та Кримом в останній третині XVII-XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2008. С 111-120.
8. Гулима О. П. Кримський вектор російської військово-політичної експансії (XVII – XXI ст.): дис... канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2018. 278 с.
9. Іщенко Н.А. Міфотворчість у воєнному дискурсі: національний міф про Кримську війну 1853-1856 років у літературі Великої Британії другої половини

- ХІХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.04 Література зарубіжних країн. Сімферополь, 2008. 426 с.
10. Оглоблин О. Україна у війні з Туреччиною і Кримом. *Гетьман Іван Мазепа та його доба*. Нью-Йорк; Париж; Торонто: Вид. Орг. Оборони Чотирьох Свобід України, Ліги Визволення України, 1960. С. 46-62.
 11. Питльована Л. Ю. Російські монархи у карикатурі британського часопису «Панч» («Punch») під час Кримської війни 1853–1856 рр.: формування образу ворога. *Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz*. №4. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2019. С. 231-248.
 12. Пономарьов О. Дипломатичні взаємини між Росією і Туреччиною щодо встановлення кордону згідно рішень Бухарестського миру 1812 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, № 97, С. 53-57.
 13. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735-1739. Київ, 2009. 196 с.
 14. Анджей С. К. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Київ : Наш час, 2011. 263 с.
 15. Уварова О. О. Заступницька політика османським християнам в контексті зовнішньополітичного курсу Російської імперії (остання чверть ХVІІІ - початок ХІХ ст.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*, № 31, 2014. С. 200-211.
 16. Якубова Т. А. Місто-фортеця Очаків та його стратегічне значення в російсько-українсько-турецькому протистоянні ХVІІІ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2006. 203 с.
 17. Arnold G. Historical dictionary of the Crimean War. Lanham, MD : Scarecrow Press, 2003. 179 p.
 18. Atkins J. B. The Life of Sir William Howard Russell, the First Special Correspondent. *Legare Street Press*. Vol. 1-2, 2023. 434 p.
 19. Baumgart W. Crimean War: 1853-1856 / ed. by H. Strachan. Bloomsbury Publishing Plc, 2020. 312 p.

20. Bektas Y. The Crimean War as a technological enterprise. *Notes and Records: the Royal Society Journal of the History of Science*. 2017. Vol. 71, no. 3. pp. 233-262.
21. Brown D. K. The Royal Navy in the Crimean war : technological advances. *Journal of Naval Engineering*. 1987. Vol. 30, no. 3. P. 634
22. Editors C. R. The Ottoman-Russian Wars of the 19th Century: The History of the Conflicts Between Russia and the Ottoman Empire Leading Up to World War I. 2021. 104 p.
23. Civilians and War in Europe 1618-1815. Liverpool University Press. 2012. 301 p.
24. Clodfelter M. Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492-2015. Jefferson, North Carolina: McFarland&Company, 2017. 866 p.
25. Cossuto G. Italians in the Crimean War. *Routledge Handbook of the Crimean War*. New York, 2021. P. 178-189
26. Davies L. B. The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire. London : Bloomsbury Publishing, 2015. 333 p.
27. Dawson A. Siege of Sevastopol, 1854-1855: The War in the Crimea Told Through Newspaper Reports, Official Documents and the Accounts of Those Who Were There. Pen & Sword Books Limited, 2017. URL: <https://zoboko.com/book/jv8p5v25/the-siege-of-sevastopol-18541855-the-war-in-the-crimea-told-through-newspaper-reports-official-documents-and-the-accounts-of-those-who-were-there> (дата звернення: 22.04.2025)
28. Encyclopaedia Britannica. 8th ed. 16 vol. Edinburgh : Neill and Co, 1853. 290 p.
29. Fahmy, K. Jassy, treaty of (1792). The Ottoman Empire. London : Bloomsbury Publishing, 2017. 648 p.
30. Figes O. The Crimean War: A history. New York : Metropolitan Books, 2010. 607 p.
31. Hinton M. Victory over Disease: Resolving the Medical Crisis in the Crimean War, 1854-1856. Helion & Company, Limited, 2019. 308 p.

32. Howard D. A. A History of the Ottoman Empire. Cambridge University Press, 2017. 606 p.
33. Keller U. The Image of War: The Crimean War (1853–1856). Mainz : Leibniz Institute of European History, 2022. URL: <https://www.ieg-ego.eu/kelleru-2013-en> (дата звернення: 22.04.2025)
34. Lambert A. D. War Correspondents: Crimean War. Dover, NH : Alan Sutton, 1994. 335 p.
35. Lambert A. The Anglo-French Crimean War Coalition, 1854-1856. 2010. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/anglo-french-crimean-war-coalition-1854-1856> (дата звернення: 22.04.2025)
36. Lipscomb A. William Simpson (1823-1899) – «Prince of Pictorial Correspondents». *The Victorian Web*. URL: <https://www.victorianweb.org/painting/simpson/bio.html> (дата звернення: 22.04.2025).
37. Malik N. From the Archive: William Howard Russell and The Crimean Wars Cultural Legacy. *British online archives*. 2022. 15 November. URL: <https://britishonlinearchives.com/posts/category/contextual-essays/524/from-the-archive-william-howard-russell-and-the-crimean-wars-cultural-legacy> (дата звернення: 22.04.2025)
38. Markovits S. On the Crimean War and the Charge of the Light Brigade. *BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth-Century History*. URL: https://branchcollective.org/?ps_articles=stefanie-markovits-on-the-crimean-war#_ftn4.end (дата звернення: 22.04.2025)
39. Markovits S. Rushing Into Print: «Participatory Journalism» During the Crimean War. *Victorian Studies*. 2008. Vol. 50, no. 4. P. 559-586.
40. Neff S. C. War and the Law of Nations. Cambridge University Press, 2005. 443 p.
41. Roger Fenton, photographer of the Crimean War: His photographs and his letters from the Crimea. London : Secker & Warburg, 1954. 106 p.

42. Royle T. *Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856*. New York : St. Martin's Press, 2000. 564 p.
43. Small H. *The Crimean War: Europe's Conflict with Russia*. The History Press, 2018. 240 p.
44. Spanou P. Punch and its cartoons of the Crimean War (1854-1856). *SJC Inspire*. URL: <https://sjcinspire.com/2024/07/29/punch-and-its-cartoons-of-the-crimean-war-1854-1856-adapted-from-a-talk-by-petros-spanou/> (дата звернення: 22.04.2025)
45. Staveley-Wadham R. Hot Off The Press – New Titles This Week. June 7, 2021. *The British Newspaper Archive*. URL: <https://blog.britishnewspaperarchive.co.uk/2021/06/07/new-titles-7-june-2021/> (дата звернення: 22.04.2025)
46. Tate T. *Short History of the Crimean War*. I. B. Tauris & Company, Limited, 2013. 224 p.
47. Tran T. Behind the Myth: The Representation of the Crimean War in Nineteenth-century British Newspapers, Government Archives & Contemporary Records. *Cahiers victoriens et édouardiens*. 2007. No. 66 Automne. URL: <https://doi.org/10.4000/cve.10385>. (дата звернення: 22.04.2025)
48. Arıkanlı Z. Ottoman-French Relations. *Turkish-French Relations: History, Present, and the Future*. Springer International Publishing AG, 2022. P. 3-33
49. Wicker B. One Britain or many: The British press, people, and constructing provincial and national identity during the Crimean war, 1854-1856. 2022. 173 p.
50. Yazici S. The Crimean War and the Ottoman Empire in the European and American Newspapers. *The Oriental Studies*. 2012. P. 222-236.

ДОДАТКИ

Додаток №1. Фрагмент панорами «Оборона Севастополя 1854-1855 pp.». *Wikimedia Commons*.
URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Panorama_Defence_of_Sevastopol_1854-1855#/media/File:Sevastopol-Krimkriegs-Panorama-14-2017-gje.jpg (дата звернення: 22.04.2025)

Додаток № 2. «Victory of the Alma». Punch. October 14, 1854. URL: <https://victorianweb.org/periodicals/punch/crimea/15.html> (дата звернення: 22.04.2025)

Додаток № 3. Robertson J. Crowded shipping in the entrance to Balaklava Harbour. *Imperial War Museum*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205359099> (дата звернення: 22.04.2025)

Додаток № 4. Clark C. «Balaclava, October 25th, 1854: The Charge of the Light Brigade». *British Battles*. 1915. URL: <https://www.britishbattles.com/crimean-war/battle-of-balaclava/> (дата звернення: 22.04.2025)

Додаток № 5. Simpson W. «Second Charge of the Guards when they retook the Two Gun Battery at the Battle of Inkerman». *National Army Museum*. 5 February 1855. URL: <https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1971-02-33-490-7> (дата звернення: 22.04.2025)

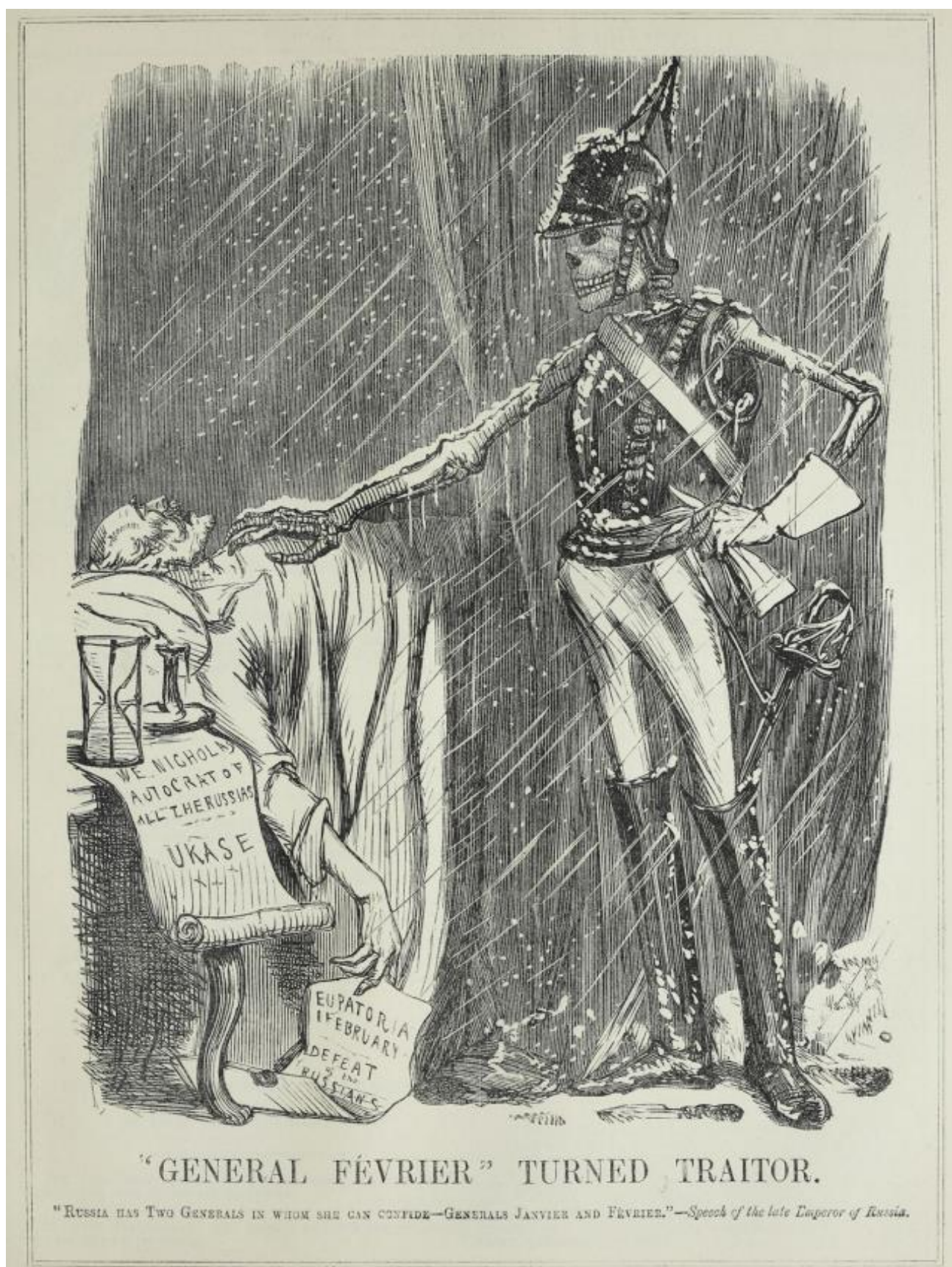
Додаток № 6. Beechey R. B. HMS Danube being battered by the storm while in Kazatch Bay, Sevastopol, Crimea. 14 November 1854. URL: <https://artuk.org/discover/artworks/hms-danube-blown-on-shore-while-in-kazatch-bay-sevastopol-ukraine-14-november-1854-lieutenant-in-command-ralph-p-cator-42654> (дата звернення: 29.03.2025).

Додаток № 7. The winter of 1854-5. *Punch* №28. 1855. Цит. за: Baumgart W. Crimean War: 1853-1856. Bloomsbury Publishing Plc, 2020. P. 151

Додаток № 8. Simpson W. The Railway at Balaklava Looking South. Lith. Day & Son. P. & D. Colnaghi & Co. 24 May 1855. URL: <https://digitalcollections.smu.edu/digital/collection/ea/id/1383> (дата звернення: 29.03.2025).

Додаток № 9. «General Fëvrier» turned traitor. *Punch* №28. 1855. Цит. за: Baumgart W. Crimean War: 1853-1856. Bloomsbury Publishing Plc, 2020.

Додаток № 11. Simpson W. The Fall of Sebastopol. *National Army Museum*. 1856. URL: <https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1992-01-130-1> (дата звернення: 22.04.2025)

Додаток № 12. Sevastopol showing war damage. *Imperial War Museum*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205359095> (дата звернення: 22.04.2025)